

Euskal toponymia eta dialektologia

ALFONSO IRIGOYEN

(Deustuko Unibertsitatea)

Agur jaunandre bihotzekook:

Duela zenbait denbora egun hemen zuen aurrean aurkeztatzen dudan ponentziaren hurrengo laburpen hau igorri nuen neure parte hartzea baieztatu ondorik:

«Euskal Toponymia eta Dialektologiaren mintza nadin eskatu zaidanez gero aurretik oharren bat edo beste egin beharrean aurkitzen naiz:

»a) Euskal Toponymiaz hitz egiterakoan, beste edonongo Toponymiaz hitz eginen denean bezala, beharrezkoa da kontuan har dezagun hura garai desberdinetako stratifikazioz osaturik dagoela, eta horrezaz gainera lekuizenak berak era bat baino gehiagoko iturrietan sorturikoak izaiten direla, eta, orokorki ikertzen hasten garenean inoiz argitasunen bat erdiets badezagu pozik geldi gaitzkeela, zeren arlo honetan ilunguneak gehiago izaiten baitira argiguneak baino. Hala ere, Toponymiak, Anthroponymian edo antzeko den beste iturriren baten oinarriturik ez dagoenean, badu arlo bat deskriptiboa dena, eta izan ere, berezkoa denez, holakoetan leku-izenak hiztunen berbetamodua erabilirik formatu izan ziren, eta arrazoi horretatik berberetatik transparentzia handiagoa edo tipiagoa erakus dezakete, batzutan, evoluzio fonetikoagatik ilungunez beterik gelditu izan direnean, haien iturria deskubritzea zuzen eginiko lanaren ondorio besterik izaiten ez dela. Batez ere horri diogu hemen kasu egingo, eta besteari fonetikaren aldetik baizik ez zaio helduko, hala behar denean.

»b) Guzti honek, ene eritzian bederen, ez du erran nahi euskarak garai zaharretan zukeen oinarritzko batasun gero neurri baten bereiztera makurtu dena gogoan hartu behar ez denik, eta bere neurri egokian ikertu behar ez denik, hain zuzen ere ikuspegi orokor hori beharrezkoa baita beste arloa behar den moduan tratatzeko. Ezaguna da, alabaina, eritzi desberdinak korritu izan dutela orain baino lehen, eta delako batasuna zalantzan jarri izan duen ikertzailerik ere ez dela falta izan. Ene ustez, ostera, orain baino lehen boroguzehatzak emanik izkribatu izan dudanez, euskararen oinarritzko batasun zaharra ezin ipin daiteke zalantzan. Toponymia zaharreko zenbait datu ere uste dut ez daudela horren kontra. *Bizkai(a)* toponymoaren hedadura bera, konparazio baterako, egungo eguneko Euskal Herria baino eremu askozaz zabalagoa da. Berdin gertatzen da *Arbe* toponymoarekin ere, bigarren elementu den *-be* lurrari dagokiola, —posizio enklitikoan ez dagoenean *bebe*.—

»Zertan erranik ez dago badirela aspaldidaniko bereizkuntzak ere. Baina lan honetan, bereziki, euskaldunen arteko hizkuntzan historian zehar garaturiko Toponymia gardenaren zenbait bereizkuntza geographian zehar sortu izan direnak iker-tuko dira, batzutan bereizkuntza horiek berriago direla borogaturik.

»Toponymia ondorio historikoa denez gero, dimensio geographikoaz gainera historikoa ere kontuan hartzea ezinbestekoa da».

Euskararen batasun jatorrizkoa

Goazen bada aipaturiko guzti hori garatzen:

1. Laburpeneko b) puntuan aipatu den bezala, euskararen batasun jatorrizkoa dudatan jarri izan duen bat baino gehiago izan da orain baino lehen. G. Lacombe izan zen gaiari abiada eman ziona, zeren hurrengo hau baitio: "Il suffirait peut-être de distinguer deux grands groupes dialectaux: le biscayen (que l'on pourrait appeler aussi basque occidental) d'un côté, et de l'autre côté tous les autres dialectes (guipuzcoan, dialectes de la Haute et de la Basse-Navarre, labourdin, souletin)".¹ C. C. Uhlenbeck urrunago joan zen, ordea, zeren Bizkaiko euskara beste hizkuntza bat izan ote zitekeen, denboraren buruan bereizkuntzak gutitu eta ezabatu ahala bestetara hurbildu dena adieraztera heldu baitzen. Mixelena bat besterik ez dela pentsatzearen alde agertzen da, ordea: "El vizcaino es, por lo tanto, un dialecto vasco a secas, es una entre varias ramas, por usar la imagen arboriforme familiar, no una entre dos".²

2. Ni neuror ere "Algunas cuestiones relacionadas con la [j] en lengua vasca" delako artikuluan, 18-19. or.,³ hurrengo ondoriootara heldu nintzen Euskal Herri osoari zegozkion zenbait puntu ikertu ondoan: "En lab. *fedea dukeien arren*, 'a pesar de que tenga fe', cfr. Etcheberry, *Test. zaharr.*, 1874, p. 263, no es plural, es decir, que estamos ante la flexión verbal *duke* más el elemento nominalizador *-en*, usada de la misma manera que Dechepare en 1545, pues en tal supuesto recibiría el pluralizador *-te*, cuyo uso, normal también en b.-nav., llegaba hasta el área de influencia de la tierra de Pamplona, pero que no existe ni en suletino ni en roncalés, y con el lapsus de la franja que en un sentido general llamaremos navarra, la cual se introduce en Guipúzcoa, pero que no ocupa la parte occidental de Navarra, tampoco en las hablas propiamente guipuzcoanas, —salvo algunas interferencias—, ni en vizc., en las cuales reaparece más o menos la situación oriental en cuanto a este uso se refiere, —el vizc., como el sul., ronc. y algunas hablas navarras, no emplea normalmente *-te*—, es decir, que, hay áreas laterales coincidentes que se ven cortadas por un gran pasillo que va de norte a sur".

(1) "La langue basque", cfr. A. Meillet et Marcel Cohen, *Les langues du monde*, Paris 1924, 319-326. or., ikus 320. or. Bada 1952 urteko edizioa ere.

Rosa Miren Pagola bere tesiaren lehenengo tomoaren parte baten Euskal dialektologiaren historiaz mintzatzen da, eta honezaz hainbat gai biltzen du. Tesia 1990-garreneko urtarrilaren 25-ean irakurri zen Deustu-ko Unibertsitatean ni ere tribunalarren artekoa nintzela, eta bere titulua da: *Euskal Atlas lingüistikorako ekarria: Fonetika galdekezuna eta haren erabilpena: Datu bilketa eta kartografiaketa Nafarroa-ko zenbait lekutan*.

(2) L. Michelena, "Lengua común y dialectos vascos", *ASJU*, XV, 299. or.

(3) Ikus ene *De re philologica linguae nasconicae II*, Bilbao 1987, 1-38. or. (II. Euskal mundu biltzarra / II Congreso mundial vasco, "Lengua vasca", del 31 de agosto al 4 de septiembre de 1987 en Estudios Universitarios y Técnicos de Guipúzcoa (E.U.T.G.), Donostia-San Sebastián).

Eta aurrerago, Ifarraldetik Hegoaldera Nafarroa zeharkatzen duen gunea salbu utzirik, Zuberoa-ko muturrean hasi eta Bizkaiko beste muturreraino doan morfologiako fenomeno zahar bat aipatzen dut, beste puntu batzuren artean, 27. or.: “El plural del sul. *zira*, ‘eres, vos sois’, —se prescinde aquí de *zirade*—, hizo *ziraie*, ‘vosotros sois’, reducido después a *zirie*, lo que se corresponde con el vizc. común y de Echarri Aranaz *zarie*, retrotrayéndose obviamente a **zaraie*, cuya forma es, además, necesaria para explicar *zarai*, de Oñate, —*zadai* en Olazagutia y Ciordia—, pasando a *zai*, por caída de *-r-* intervocálica y reducción de vocales del mismo timbre, en Burunda y Larraun. Moguel en Peru Abarca tiene *zaree*: *ni baño obiac zaree*, ‘sois mejor que yo’, sin [j], p. 56”.

Horri eraskin gisa hurrengo hau ipini nion argitaratzerakoan, 30 or.: “En relación con el epígrafe §2 debo añadir que, según información que he recogido de la joven Yolanda Olasagarre, en la localidad navarra de Arbizu dicen *zubwek etor zaaie*, ‘vosotros habeis venido’, cuya flexión verbal, *zaaie*, supone un *zaraie* con caída de *-r-* intervocálica, lo que confirma la existencia de un prototipo semejante al de la forma *ziraie*, no necesitando asterisco. Asimismo emplean *ekarri* [d]uzubie, ‘lo habeis traído’, junto a *ekarri* [d]ubie’, véase §17”.

Guzti honek erran nahi du oinarrioinarrizko morfologiari dagozkion zenbait isoglosa Zuberoatik Bizkai ta Gipuzkoa-raino datozela, Eguzkialdetik Mendebaldera, Nafarroa-ko erresumaren gunean Ifarraldetik hasirik, Lapurdi barne, Hegoalderaino, Iruñe inguruetaraino bertaraino heltzen den ardatzean duen etena gora behera.

Euskal toponymiako stratifikazio zaharrak: *Arbe*-ren kasua

3. Beraz, euskarak, denboraren buruan bereiztenbereizten joan den jatorrizko egoitza komuna izan baldin badu, eta hala dela uste izaiteko ez dut uste kontrako arrazoirik dagoenik, Toponymian ere horren ondorioa aurkitu beharko genduke. Ikus dezagun: Duela bost urte lan bat aurkeztatu nuen Rikardo Zierbidek eskaturik Donostian Euskal Herriko Unibertsitatea-Universidad del País Vasco delakoak presaturiko V Udako kursuetara hurrengo titulua daramana: “Cuestiones de Toponimia vasca circumpirenaica”, eta bertan Pyrenneo hegal bietako Toponymia deskriptivo euskal jatorrikoa datekeena ere ikertzen dut, nahi-ta-nahi-ez normalean oso zaharra. Han, egungo Euskal Herritik kanpora, honelako ereduak ditugu:

Arbe toponymoa Huescan eta Gaskoinian agertzen da, eta behin bederen *Arbea* artikuluduna ere bai, Bizkaiko, Araba-ko, Gipuzkoa-ko eta Nafarroa-ko hainbat eta hainbat *Arbe* eta *Arbea* formen erara, eta Ifarraldean ere *Urdirarbe* delakoak —*Urdiarue* 1072 urtean—, *arbe* du bigarren elementutzat. Hara nola: *Sierra de Arbe*, ‘Arbe mendi-serra’, Torla Boltaña-koan; *Planas d’Arbes*, Torla Boltaña-koan, agian plural romanikoa duela; *Campodarbe*, Boltaña-n, hau da, ‘Arbe zelaia’; *Molino de Arbea*, ‘Arbe errota’, Bolea Huesca-koan; eta bada Historiaren aldetik oso ezaguna den *Sobrarbe* ere, XI mendean *Superarbe* modura agertzen dena, *Supercesaraugusta* bezalatsu, hau da, ‘Arbe gainekoa’;⁴ *Castétarbe*, ‘Arbe gaztelua’, Orthez inguruan;⁵ *Arbes*, Sevig-

(4) Ikus ene liburu *En torno a la Toponimia vasca y circumpirenaica*, Bilbao 1986, “Cuestiones de Toponimia vasca circumpirenaica”, 173-306. or., § 33, 201. or.

(5) Ikus hurrengo mapa: “Pau-Bayonne, 1: 100.000”, Institut Géographique National, Paris 1984.

nacq-Meyracq-en ifar eta este aldera,⁶ agian Huesca-koaren typokoa; *Arbéost*, (HP, arr. Argelès, ct. Aucun), ene eritziaren arauetzko hypothesisian lehenengo elementua *Arbe* baitateke, toponymoaren etymologia ez baita inola ere explikatzen behar, Rohlfsek egiten duen bezala, *Arvenius* pertsona-izen erromatarren denborakoa oinarritzat harturik, eta *-ós* suposatuz berrekailutzat, amaiera *-ost* baita, eta ez *-os* —beherago *ost(e)*-rena ere aipatzen da, eta baita “1547 est, Laruns, Parc national des Pyrénées” delako mapan agertzen diren euskal toponymo batzuren berri eman ere, bertan *Arbéost* ere agertzen baita—;⁷ eta abar. Ezaguna denez Leire-ko dokumentazioan 1104 urtean horren etymologia emaiten da latinez: ‘petra super petram’ —*In termino de uestra Uillatorta, in loco qui dicitur Arbea, id est petra super petram* (1104, *Leire*, dok. 208)—,⁸ hau da, literalki ‘harria harriaren gainean’, eta kontuan izanik toponymia zaharrean zeharo normala dela *-be* azken elementua ager dadin gaztelaniazko ‘suelo’ adierazteko, ‘suelo pedregoso’ modura itzul genezake egungo egunean. Horretara *Sagarbe*, “labrantío de Franco”, Araban, cfr. *Top. alav.*,⁹ gaztelaniaz ‘suelo del manzano o de los manzanos’ da, eta Ifarraldeko *Harizpe*, edo Bizkaiko *Arespe*, ‘suelo del roble o de los robles’, eta *Inchaurbe*, “1724, barrio de Ibarra”, *Top. alav.*, Araban, ‘suelo del nogal o de los nogales’, eta *Artabe*, Bizkaiko eta Gipuzkoa-ko baserri batzuren izen moduan agertzen dena, ‘suelo de la encina o de las encinas’. *Madari*-ren kasuan konposizioko erregelen araura *Madalbe* egiten du, ikus baserri-izena Busturian, *Fog.* 1704.¹⁰

4. Leire-ko dokumentazioan bertan bada Nafarroa-rako *et in Arrigu de Arbe, unam uinean* (1032, dok. 23); *Senior Sancii Fortunii de Arue* (1091, dok. 135), eta abar. Bizkairako ikus: *Arbe*, baserriak Busturian eta Bermeon, *Fog.* 1796; *Arbea*, Arrazolan, *Fog.* 1798. Gipuzkoa-rako ikus *Nom. Guip.*:¹¹ *Arbea*, baserria Aian; *Arbea*, *Arbeazpicóa*, eta *Arbe-garaicoa*, Zestean; *Arbe*, baserriak Aretxabaletan, Azpeitian eta Mondragoen; *Arbelus*, Abaltzisketan, bigarren elementuzat *eluts* duela, gaztelaniaz ‘umbría’. Araba-rako ikus *Top. alav.*: *Arbe* “término de Vicuña”; *Arbea*, “1735, labrantío de Peñacerrada, 1566, peña en mojonera Marquinez, 1700, labrantío en Ciriano y Mendiguren”; *Arbia*, “arroyo de Arlucea”; eta bada *Arbetegui* ere, “1849, término de Marquinez”, *-tegi* ondorik duela. Nafarroa-rako *Arbea*, Iza: 1625 urt., Ochobi, 246. or.; *Arbea*, Iza: 1599 urt., Erice, 149. or.;¹² *Arbea*, Galar: 1628 urt., 137. or.; *Arbe*, *Arbecoa*, ermita, Galar: 137. or.¹³ Rikardo Zierbide-k *Arbea* biltzen du Ega ibarrerako, “facero de Legaria y Piedramillera, sito bajo una gran roca”, baina ez

(6) Ikus hurrengo mapa: “1546 est, Arudy, 1:25000”, Institut Géographique National, Paris 1986.

(7) Gerhard Rohlf, “Sur une couche prerromane dans la toponymie de Gascogne et de l’Espagne du Nord”, *RFE*, XXXVI (1952), eta gero hurrengo honetan bildu dena: *Studien zur romanischen Namenkunde*, (Studia Onomastica Monacensia), Band I, München 1956, § 30, 56. or. “*Béost* (BP, arr. Oloron, ct. Laruns)” ere, § 74, 60. or., zaku berean sartzen du. Ikus baita ere ene lan aipatuberrian § 34, 202. or.

(8) Angel J. Martín Duque, *Documentación medieval de Leire (siglos IX a XII)*, Pamplona 1983.

(9) Gerardo López de Guereñu, *Toponimia alavesa, seguido de mortuorios o despoblados y pueblos alaveses*, Bilbao 1989.

(10) *Libro que comprende la Fogueración antigua del año 1704. Extractada del registro de su razón, y la nueva executada en virtud del Decreto de Junta Xral. de 19 de julio del año pasado de 1798*. Biblioteca de la Diputación de Vizcaya. Baina hemen zuzenean Gernikan dagoen garaiko dokumentazio-tik aterak dira emaiten diren datuak.

(11) *Nomenclátor de la provincia de Guipúzcoa*, después del año 1857.

(12) José María Jimeno Jurio, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona, Cendea de Iza*, Bilbao 1990.

(13) José María Jimeno Jurio, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona, Cendea de Galar*, Bilbao 1987.

dut uste “bajo la piedra” denik haren itzulpen zehatza, hala baitio, eta 1784 urterako “otra pieza en Arbea” jasotzen du, “Libro de apeo y fundaciones de Legaria”.¹⁴

Ikusten denez isoglosak Bizkaiko punta baten hasirik Huesca-n zehar beste aldeko muturreraino heltzen dira, Gaskoinian ere sarturik.

Hemen ez dira azaltzen *barri* hitza duten bestelako toponymo ugari agertzen direnak.

Euskal toponymiako stratifikazio desberdin *baitz* hitza daramatenak

5. Jakina, *-be* elementua euskarazko *bebe* zaharragotik heldu da, ikusten denez posizio enklitikoan dagoenean edonon era berean laburtu dela, eta laburtu ere franko goiz. Hala ere Bizkaian batzutan zeharo laburtu gabeko bat edo beste ere agertzen da, ikus zenbait *Axpee*, *Fog.* 1704, egungo egunean *Axpe* direnak, eta *Uribei*, Munitibar-ko baserri-izen forma mantendurikoa, baina hala ere Igorren *Uribi*, *Fog.* 1798, *Uribi*-ren antzera,¹⁵ *Uribasterra* ere agertzen dela herri berean, *Fog.* 1704. Era berean badira *la calle de Zaldubey* / *la casa de Zaldubey* Natxituan, *Fog.* 1704; eta *Urtubey*, baserria Arratzun, eta *Urtubey*, baserria Kortezubin, *Fog.* 1704, egungo egunean *Urtubi* moduan ezagutzen direla biak, eta erdarara itzulirik honelatsu lirarteke: ‘(el) suelo, (la) tierra de Fortun’; eta laburturiko gehiago ere agertzen dira, hala nola, *Urtubiaga* eta *Urtubiaga de abajo*, azkenengook *-aga* berrekailu toponymikoz horniturik, Ea aldean; eta baita ere *Chertubi*, Arratzun, *Fog.* 1704, *txertu* + *-b[e]*i, gaztelaniaz ‘terreno de árboles injertados’; eta *Loybe* eta *Loybegana*, Mendexan, *Fog.* 1704; *Loibe*, “1652 *Loybea*”, Araunen,¹⁶ *lobi* + *-be*, alde batetik, baina *Loibi la de aca*, eta *Loibi la de alla*, auzoa Barakaldon, *Fog.* 1796, *-bi* laburtua duela eta ez *-be*. Azkenengo typokook, alabaina, stratifikazio berriagokoak lirarteke, [j] eta artikuludun *bebea* > **beiea*-tik erakarririkoak, itxura guztien araura, kontuan hartzen baldin badugu *Arbe* typokoak, isoglosetarik ikus daitekeenez, oso zaharrak direla,¹⁷ —*Axpee* ere bai,

(14) Ricardo Ciénfide, “Notas de Toponimia comparada: El valle de Ega y la comarca de la Oliva”, *I Onomastika jardunaldien agiria*k, *Toponimia*, (Gasteiz, 1986-ko apirila), Bilbao 1991, 123-127. or., nota 111.

(15) Rikardo Zierbide-k Ega ibarrerako *Iribia* emaiten du hurrengo hau dioela: “*Iribia* (Leg.). Término extenso que comprende desde el núcleo de población hasta la muga con Ancín. Tratándose de la terminación *-bia* señala Michelena que puede ser ‘una adaptación del latín *via*, del cual *bide* sería un derivado’ [Apell. vasc., nº 160, (Vinson, RIEV III, 354) aipatzen duela]. Pero en este caso la forma *Yribea* [1599] documentada con anterioridad a *Iribia* [1633] descarta esa posibilidad”, cfr. Ricardo Ciénfide, “Notas de Toponimia comparada: El valle de Ega y la comarca de la Oliva”, *I Onomastika jardunaldien agiria*k, *Toponimia*, (Gasteiz, 1986-ko apirila), Bilbao 1991, 123. or., eta 115-116-117 notak. Ikus baita-ere Luis Michelena, *Apellidos vascos*, 3ª edizioa, San Sebastián 1973.

(16) Juan de Arin Dorronsoro, “Contribución al estudio de la toponimia (Ataun)”, *BAP*, XXV (1969), 471-516. or., 494. or.

(17) *Bee* + *a* > *beia*, *bide* + *-a* > *bidia* bezalatsu. Ez da ahantzi behar, hala ere, *beiti(a)* formaren kasuan *-ti* berrekailua *bei-* oinarrian dagoenari itsasten zaiola. Bereziki Orozko eta ingurueterako toponymian *bebe* formak, posizio enklitikoan ez dagoela, *bieko(a)* egiten du baserri-izenari eransten zaionean, beste alderdi batzutatako *beko(a)*-ren ordez, agian *bebe* delakoa, *-b-* galdu ondoren *-ee* bien artean [j] bat garaturik, ondorio horretara heldu zelako. Horren antzeko zerbatu gertatu zatekeen, noski, *bidea* / *bideetan* erako formen ordez *bidia* / *bidietan* erakoak erabiltzen dituztenen arteko aurreko hiztunetan, *-e-* eta *-a-* ren artean [j] bat garatu baitzatekeen. Orozkon bertan, ordea, berbertan *biekoa* emaiten bada ere —< **beiekoa* dela prototipoa—, *bidea* erraiten dute, eta beste leku batzutan *bidia* egiten badute ere denbora berean *bekua*.

Mallabia toponimo ezagunean ere, azkenengo *-a* artikulua izanik *Mallabiko*, *Mallabira*, eta abar, erara deklinatzen dela, eta ez *Mallabeko*, *Mallabera*, eta abar, gauza bera dugu, zeren herri berean *Mallagaray*, *Mallagaray de suso*, *Mallagaray Vidarte*, *Mallagoia*, eta *Mallea*, < *malla* izen arrunt terrenearen formarekin zer ikusia duena + *-a*, baserriak agertzen baitira, *Mallavia*, *Mallavia alde*, eta *Mallavia barrena* —1796-koan *Mallabi varrena*— direlakoetz

baina honezaz geroago mintzatuko naiz—, eta *-pe* berrekailuduna ere, txistukari baten ondorik agertzen ez baldin bada, berriagokoa litzateke, ikus *Arrupe*, 'suelo del barranco', Ereño-ko baserria, Bizkaian, *Fog.* 1704, izan ere zulo antzeko baten erakia, eta badira izen berekoak Gipuzkoan ere, bat Abaltzisketan, eta beste bat Tolosan,¹⁸ edo *Sarrikota-pia* Ifarraldeko herri ezaguna.

6. Busturian ere bada *Axpe* bat, *Fog.* 1704, San Millan-go kartularioan XI mendean *Izpea* erara agertzen den berbera: *cui vocabulum est Sancte Marie de Izpea, subtus penna, in territorio Busturi* (1051, *San Millan*, dok. 151), latinezko itzulpen eta guzti. Argi dagoela dirudi Bizkaiko euskaraz ere garai zaharretan Euskal Herri osoko *baitz* forma zahar bakarrak korritzen zuela, eta geroagoko momentu baten *atx* izaitera heldu zela, hasierako *b-* aspiratua desagerturik eta aurreko *i-*ren eraginez txistukaria busti-palatal bihurturik, *bareitz* > *aretx* delakoan ere gertatzen den bezala, —beste leku batzutan (*b*)*aritz*—, edo *leizar* > *lexar* delakoan, —beste leku batzutan *lizar*—, eta abar. Dirudenez XI mendean *Haizpea* > *Izpea* bihurturik zegoen, baina hala ere geroago era berria nagusituko zen, *Axpe* berriztatua garaile aterarik, egungo egunean, despalatalizazioaren eraginez, *Aspe* dela ahoskatzerakoan zabal dabilen forma. Phenomeno berbera ageri da Errioxa-n Ojacastror aldeko *Ezcaray* forma oso ezagunean, lehenago *Izcarai* dokumentatzen baita.¹⁹ Argi dago azkenengo formaren iturriari dagoena *Haizkarai*, 'Peñalta', dela. Arrazoi berberetatik Bizkaiko *Ispaster* forma ezagunean, *Fog.* 1798, egoitza zaharra gorde dela pentsa daiteke,²⁰ eta jatorriz *baitz* + *baster* dukegula, ikus Bizkaian bertan typo bereko *Larrabaster*,²¹ *Fog.* 1704, Gamiz-Fika-ko baserria, *Fog.* 1798, *Axpe*-koa, *Fog.* 1796, Sopela-koa, eta egungo egunean kanpora begira ezagunago da azkenengo herri honetan dagoen *Larrabastera* izeneko hondartza, *-a* artikulua daramala. G. López de Guereñu-k Araba-ri dagokiola dio gainera: *Larrabaster*, "términos de Oreitia y Erenchun", *Larrabastera*, "muy abundante, sobre todo en la Llanada".²²

gainera, *Fog.* 1704. Bada, ordea, Araun Gipuzkoa-koan *Mallabe* ere, cfr. Juan de Arin, *BAP*, XXV (1969), 476. or. Nota bi gorago ikusi dugunez hau ez dator bat Mitxelena-k defenditzen duenarekin, eta konkretuki *Mallabia* n° 160, "bi suf. que aparece en ubi 'vado' y quizá en ubi 'puente', *Ibarbia*, *Iturbi*", —jarraian nota bi gorago ikusi dugun *via* latinezkoaren hypothesis azaltzen duela—, eta n° 312, "(b)ibi 'vado'", formatara igortzen du. Hala ere ene ustez *Ibarbia* eta *Iturbi*, '(el) suelo, (el) terreno del valle o de la vega', eta 'suelo, terreno de la fuente' modura ezer bortxatu behar ez dela erraz-erraz explika daitezke.

Oñatibia '(el) vado de Oñati' moduan explikatzen izan dut orain baino lehen, eta Mitxelena-k ere "312.— (b)ibi vado" epigrapear sarturik zuen *Apellidos vascos* delakoan, baina formari dagokionez '(el) suelo, (el) terreno de Oñati' moduan ere berdinduzki explika daitekeela uste dut orain, cfr. ene *Sobre Toponimia del País Vasco norpirenaico*, Bilbao 1990, 14.9, 47. or., eta *La lengua vasca en relación con la Antroponimia y otras cuestiones medievales*, 1983 urteko abenduaren 7-an Gasteizen irakurririko tesi doktoralaren laburpen Euskal Herriko Unibertsitateak argitaratu emantikoan, 33. or.

(18) *Nomenclátor de la provincia de Guipúzcoa*, después del año 1857.

(19) Ikus I. Rodríguez de Lama, *Colección Diplomática Medieval de la Rioja (documentos: 923-1168)*, Logroño 1976, (1110, dok. 50): *super uillam que uocitant Izcarai*.

(20) Egungo egunean *Ipazter* forman korritzen du euskaraz, lehenengo txistukariaren disimilazioarena legekotzat hartu baitzen normalizazio egiterakoan eta bide-seinaleetan ere hala erabiltzen baita.

(21) *Larre*, konposizio edo derivazioko lehenengo elementua denean *larra-* + *baster*. Bizkaiko euskaraz, gainera, —eta badirudi Araba-koan ere hala zela—, azken posizioiko *-e* vokala *-a*-rekin nahasten baita, *larra* erraiten da, *labe* eta *laba* formen artean gertatzen den bezala.

(22) Gerardo López de Guereñu, *Toponimia alavesa, seguido de mortuorios o despoblados y pueblos alaveses*, Bilbao 1989.

Badugu, gainera, Bizkaian bertan, *Yzcoitia* izeneko baserria ere, *Fog.* 1796, Di-man, eta baita ere *Yscoa de abajo* eta *Yscoa de arriba*, Mungian, *Fog.* 1704, *Yzcoa* izkribatzen dela 1796-koan, *haizko* diminotivotik heldu dena. Beste alde batetik bada, ostera, *Ascoytia* ere Markina-Xemein-en, *Fog.* 1704, beranduagoko stratifika-ziokoa: *atx* + *goitia* > *Axkoitia* > *Askoitia*. Araban ere *Ispea* biltzen du López de Guereñu-k "(Iglesia de ...), término de Tortura-Sierra de Badaya", baina baditu hala ere *e* hasieradunak: *Espe*, "1426, monte de San Vicente Arana, barranco de Sabando, 1703, labrantío de Marquina"; *Espea*, "montes de Catadiano y Lubiano, barranco de Sabando, labrantíos de Gamarra Mayor, Alecha, Yurre, Landa, Otaza y Audicana"; *Espeea*, "1519, labrantío de Betolaza", gorago ikusi ditugun Bizkaiko *Axpe* erakoak bezala *-pee* duela berrekailutzat, *-ee* bikoitza laburtu gabe gorderik.

7. Geographian zehar, alabaina, (H)*aitz*(-), (H)*azt*- / (H)*aiz*-, (H)*az*- erakoak ere, bere aldagarri ta guzti, agertzen dira txandaka, —Zuberoa aldean Bizkai eta inguruetako palatalizazio berbera duela ere bai, beheago ikusiko dugunez—, eta abar, eta egungo eguneko Euskal Herritik kanpo Huescan eta Gaskoinian *As-* edo *Az-* konsonante oklusivo baten aurrean, zeren hainbat toponymo *Aspe* eta *Azpe* formako aurkitzen baita, *Barranco de Aspe*, Ansó Jaca-koan, eta *Nevero de Aspe*, Aisa Jaca-koan, *Azpe*, Secorún Boltaña-koan, eta Gaskoinia-n *Aspe*, Lahourcade-ko sudoestean, *Gave d'Aspe*, *Pas d'Aspe*, eta abar.²³

Araba: *Haitz* duten toponymoak

8. Araban ere Bizkaia bezalatsu *Axpe* eta *Axpea* erara agertzen da hainbat aldiz G. López de Guereñu-ren listetan, eta inoiz despalatalizaturik *Aspe* eta *Aspea* ere bai: *Axpe*, "1600, labrantío en Izarra, 1703, labrantío en Ondátegui"; *El Axpe*, "término de Arceniega, 1694, heredad de Elburgo", erdal kontextuan emanikoa; *Axpea*, "1476, labrantío de Yurre", *-a* artikulua duela; *Axpeta*, "1587, término de Los Huetos", *-eta* pluralgilea duela; *Aspe*, "término de Nafarrate, id. de Letona, monte de Zárate, caserío de Barambio, 1717, labrantío de Ondategui"; *Aspea*, "1716, labrantío en Vállodas, 1740, labrantío de Payueta, 1830, labrantío de Betolaza, monte de Artaza de Foronda, término de Ullibarri Gamboa, camino y labrantío de Apodaca, molino y término de Trespuentes", *-a* artikulua duela; *Aspebea*, "1823, labrantío de Yurre", *-be* eta *-a* artikulua dituela; *Aspeta*, "siglo XVIII, término mojonera de Los Huetos-Mendoza, *-eta* pluralgilea duela; *Aitzpeco-zumarra*, "mojonera Salvatierra-Alzania"; fonetikaren aldetik gutienez *Aizpeko zumarra* izan behar lukeela. Era berean *Axcana*, "1702, labrantío en Amézaga de Zuya", *gain* > *gan* duela bigarren elementutzat; *Axcarate*, "1702, labrantío de Zárate", *garate* duela; *Axpíribil*, "1591, término de Atauri"; *Aspíribil*, "1698, labrantío de Maestu, 1771, id. de Atauri"; *Aspíribila*, "1607, peña de Marquinez"; *Espríbila*, "monte de Salinillas de Buradón", aurrekoa bezalakoa, ikus hurrengo datorren *Espríbilza*; *Espríbil*, "1696, labrantío de Quejo", berdín; *Aspíribilza*, "1705, majada de Apellániz", *-tza* berrekailu kolektivoa daramala, eta *Espríbilza* erara ere agertzen da, "monte de Apellániz"; *Aispilpe*, "1722, labran-

(23) Cfr. Alfonso Irigoyen, "Cuestiones de Toponimia vasca circumpirenaica", *En torno a la Toponimia vasca y circumpirenaica*, Bilbao 1986, § 38, 206. or. Cfr. baita-ere Luis Ariño Rico, *Repertorio de nombres geográficos. Huesca*, Zaragoza 1980.

tío de Roitegui”; *Aspilpe*, “labrantío de Roitegui”, *-pe* ezaguna itsatsirik daramala, eta *-bil-* nonbaitere *bilibil* > *biribil*-ekin zer ikusia dukeena; *Axpuru*, “1710, labrantío de Vitoriano, 1717, término de Abecia, 1787, camino de Cicujano-Leorza, barrio de Retes de Llanteno”, *buru* duela; *Axpururabidea*, “1711, término de Larrea”, *Axpuru-ra bidea* syntagma eginik; *Axpuro*, “1495, término de Arceniega”, “1587, labrantío en Zuazo Cuartango”, *-o* joera romanikokoa dutela; *Axpuru*, “1728, barrio de Yurre, 1734, labrantío en Miñano Mayor”; *Axpurubea*, “1803, labrantío en Ullibarrí Gamboa”; *Axpurueta*, “1714, labrantío en Vállodas”; *Axpuru*, “1849, caserío de Larrimbe, 1709, heredad en Uribarri, 1763, labrantío en Santa Eulalia, pueblo del ayuntamiento de San Millán, término de Leorza, Monte de Lecamaña, caserío de Izoria, caserío de Oquendo, 1776, labrantío de Corres”; *Axpuro*, “término de Arceniega, labrantío de Oquina, término en Hueto Arriba”, ikus *Axpuro*; *Aspuru*, “1835, heredad de Estarrona, 1822, término de Yurre, 1558, labrantío de Miñano”; *Aspurueta*, “1712, labrantío en Vállodas”; *Aspurugorta*, “1570, monte de Amurrio”; *Azpuru*, “1757, término en Miñano Mayor”; *Azpurubea*, “labrantío de Ullibarrí Gamboa”, *-be* eta *-a* artikulua dituela; *Axquoeta*, “XIII, término en Cuartango”; *Azcueta*, “término en monte Encia”; *Ascoa*, “despoblado, cueva, de Apodaca”, gogora ekar bedi beherago Bizkaiko *Axcoeta*, *Aizcoeta*, *Azcoeta*, *Azcueta* aldagarriak aipatzen direla, eta baita *Aizcoeta* Gipuzkoa-koa ere, eta gainera 1025-garren urterako Done Miliaga Kukullako kartularioan *Haizcoeta* agertzen dela;²⁴ *Ascomendia*, “1667, término mojonera Alda-San Vicente de Arana”; *Aitzcomendi*, “montículo dolmen de Eguilaz”, fonetikaren aldetik gutienez *Aizkomendi* izan behar lukeela;²⁵ *Aitzlucie*, “término en las peñas de Ispitze”, *luzia* > *luzie* adjektiboa daramala; *Azpacochoa*, “1566, peña de Marquinez”, bigarren elementuzat *bakotx* eta *-a* artikulua dituela, gaztelaniaz ‘(la peña) única’; *Azpacochea*, “1607, labrantío de Marquinez”, aurreko berbera, *Azpakotxean* inesivoko formatik erakarria; eta bada *Azpicocha* ere, “labrantío de Apellániz”, *bikotx* + *-a* dituela, hau da, ‘(la peña) doble’; *Azbarrena*, “término de Ganzaga”, *barren*, ‘beheko parte’, eta *-a* artikulua dituela, txistukariaren ondorik *-b-* oklusivo ozena gor bihurtu gabe hala ere.

9. *Acha*, “labrantío y peña de Gobeo, (Peña de...) monte de Maroño, término de Amurrio, arroyo de Llanteno”; *Ache*, “caserío de Llodio, labrantío de Garayo”, zeharkako deklinaziotik erakarria, hau da, *Atxetik*, *Atxera*, *Atxeko* direlakoetarik, *Zabale*, eta abar, formatan gertatzen den erara, *Zabala* nominativoko artikuluduna bazterturik gelditzen dela ahozko hizkuntzan; *Achaga*, “1636, labrantío de Ascarza de Treviño”, *-aga* berrekailu toponymikoa duela; *Achabal*, “monte de Montoria”, *atx* + *zabal*, ikus beherago izen bera duen Bizkaiko baserria eta Gipuzkoa-ko *Achabaleta* ere; *Aitzabalgaña*, “término mojonera Salvatierra-Urbía”, *gain* eta *-a* artikulua itsatsirik dituela; *Achalde*, “término de Labastida”, *alde* duela itsatsirik; *Achandi*, “1800, labrantío de Musitu”, *atx* + *andi* adjektiboa, ikus Bizkaiko *Achandiaga* baserria; *Acha-*

(24) D. Luciano Serrano, O.S.B., *Cartulario de San Millán de la Cogolla*, Madrid 1930, dok. 91.

(25) Antza denez *haizko* forma diminutivotzat hartu behar da, *-ko* berrekailua duela biziduna izan ezarren. Ikus Mitxelena-k zer dioen *Mendico zorroza* formaz (1213, *El gran Pr. de Nav.*, dok. 148), *et alia terra in via de Espinosa sub Mendico Zorroza* (1090, *San Millán*, dok. 278), *nineam qui est in loco quem bascones uocant Ygurai Mendico* (1085, Lizasoain), Leire-koa, *Gonsalu Mendicoco* (1140 ing., *El gran Pr. de Nav.*, dok. 139), *Mendiko* formak genitibo lekuzkoa harturik, “Notas lingüísticas a ‘Colección diplomática de Irache’”, *FLV*, 1 (1969), 10 or., eta 35. nota.

rrate, “1681, labrantío de Azua”, bigarren elementutzat *arrate* duela, —Aita Villasantek Aitz *arrate* toponymoa aipatzen du Arantzazu Gipuzkoa-korako—,²⁶ eta *Aztarrate*, “siglo XVII, camino a Galarreta”, gauza bera dateke, (*b*)aitz jatorrizkoak Azt- eginik konposizioko lehenengo elementurako txistukari afrikatuaren interverzioz, eta stratifikazio zaharragokoa dateke; *Acharte*, “término de Llodio, 1733; labrantío de Cicujano, 1762, labrantío de Sabando”, *arte* duela bigarren elementutzat; *Achartea*, “puerto de Apellániz, 1699, labrantío en Sabando”, *-a* artikulua duela; *Achartegaña*, “1694, labrantío de Apellániz”, *gain* + *-a* artikulua duela; *Los Achartes*, “paso en camino Antoñana-Corres, 1693, labrantío de Arieta de Treviño”, erdal kontextuan emanik; *Achartia*, “labrantío de Marquinez”, *-ea* > *ia* egin dela; *Achinguiru*, “término de Laminoria”, bigarren elementutzat *ingiru* duela, *inguru*-ren aldagarria, eta “labrantío de Roitegui” delakorako modu bitara agertzen da, *Achinguiro* eta *Achinguiru*, batak *-o* bokal joera romanikokoa duela, eta besteak *-gui-* syllabaren ordeztasun- *-qui-* duela izkribaturik; *Achipi*, “peña de Araya”, seguru asko *atx* + *txipi*; *Achiquiturri*, “1600, labrantío de Atauri”, *atx* + *txiki* + *iturri*; *Achiturri*, “fuente de Alda, labrantío de Onraita, término comunal de Estibaliz”, *atx* + *iturri*, eta Aulesti Bizkaikoan ere bada izen bereko baserri bat haitz ondoan; *Achiturria*, “1596, término de Onraita”, *-a* artikuluduna; *Acharbin*, “término en Albaina”, *arbin* duela bigarren elementutzat, ‘leku hestua’, gaztelaniaz *angosto* dena; *Acharmin*, “labrantío de Villareal”, *armin* daramala, hain zuzen ere aurrekoaren aldagarri nasalaren asimilazioa duena, ‘arbina, leku hestua’;²⁷ *Acharraquea*, “1831, labrantío de Aranguiz”, *arraka* daramala bigarren elementutzat, erdaraz ‘hendidura, raja’, eta *a* artikulua, *-aa* > *-ea* bihurturik; *Achurte*, “1827, labrantío de Marieta”, (*a*)urte dukeela bigarren elementutzat, gaztelaniaz ‘erdi inguruko lekua’;²⁸ *Achobiaga*, “1828, término montuoso en Izarra”, *atx* + *obi*, eta *-aga* berrekailu toponymikoa; *Achondo*, “término de Lezama”,

(26) Fr. Luis Villasante, “Toponimia-jardunaldiak”, *I Onomastika jardunaldien agiriak*, *Toponimia*, (Gasteiz, 1986-ko apirila), Bilbao 1991, 22. or.

(27) Bizkaiko *Armintza* ezaguna ere hortik sorturikoa dateke *-rza* berrekailu kolektiboa harturik. López de Guereñu-k Araba-rako ere biltzen du: *Arminza*, “labrantío de Zuaza”, eta baita ere *Armin*, “1714, término de Argómaniz”; *Arminagueta*, “labrantío de Lermenda”, *-aga* berrekailu toponymikoa duela eta gero *-eta* pluralgilea. *Arbin* aldagarritik sorturikoak ere mordoa biltzen ditu autore berak Araba-rako: *Arbin*, *Arbina*, *Arbinaga*, *Arbinagueta*, *Arbinalde*, *Arbinarratea*, *Arbinbea*, eta abar, eta abar. Bada Araban bertan erdaraz zentzu berbera duen izena daraman Saindutegia: *Angosto*. Bizkaian ere bada halako toponimo gehiago: *Armina*, baserria Amoroton, *Fog.* 1796; *Arbina*, baserriak Zeaurin, *Fog.* 1704, Gatikan eta Gernika-Lumon, *Fog.* 1796.

(28) Ziortza-ko gorta 1388 urtean aipatzen direnen artean bada bat *Ochaurteaga* izenekoa, < *otso* + *aurte* + *aga*, seguru asko erdarazko testuan “la parada que llaman de los lobos” deitzen den berbera, —bada *Oxaurteaurra* ere 1398 urterako, *aurra* duela referentzia moduan—, eta *aurte* elementuz osaturik daude, eta geroago *Aurtenetxea* eta halakoe-tan *aurten* moduan agertzen da, seguru asko *-n* inesivoaren marka fosilizarua duela, agian superlatiboaren *-en* berrekailua dela itsasten dena pentsatzea baino hobeto, zeren *harik* eta *handi(k)* ablatiboko formetan ere, bigarrena formazio berriagokoa dela, beste horrenbeste gertatzen baita inesivo- marka itsatsirik *han* sortu zenez geroztik, —superlatibo forma duela bada *Aurtenengoa* baserriizena Galdakaon, *Fog.* 1796—, eta denborari dagokiola ere badute bere lekua formok: *urte* eta *aurten*, ikus *aurtenisu* ere, ‘egun asko ez dela’, cfr. neure lan “La Colegiata de Cenarrua y sus seles”, *La Sociedad Vasca Rural y Urbana en el marco de la crisis de los siglos XIV y XV*, II Simposio sobre Historia del Señorío de Vizcaya celebrado los días 23, 24 y 25 de marzo de 1973, Bilbao 1975, 88, 92, 99, 100 eta 104. or. Ikus baita ere Luis Michelena, *Apellidos vascos*, 3ª edizioa, San Sebastián 1973, nº 96.

Otsaurte erako toponimoak hainbat lekutan direnez gero komeniko litzateke mapa baten jartzea isoglosak markatu ahal izaiteko. Berdin gertatzen da *Urte* erako toponimoekin, ene ustez ez baita hor “avenida, inundación?” delako baten pentsatu behar “acaso” bat jarritik ere, *Apell. vasc.*, nº 582., delakoan pentsatzen den moduan, nahiz-eta Zuberoan *uribe*, ‘uriola, uholdea’ izan.

atx + ondo, ikus Bizkaian izen bereko baserriak; *Achondoa*, “1543, labrantío de Betolaza”, *-a* artikulua duela; *Achorroz*, “término de Llodío”, *atx + zorrotz* adjektiboa; *Achorroza*, “1722, labrantío de Roitegui”, *-a* artikulua duela; *Achostea*, “siglo XVII, término de Guereñu”, *atx + oste*, eta *-a* artikulua, beherago agertzen den *Asquibela* formaren zentzu berekoa; *Achostecolanda*, “1787, labrantío de Virgala Mayor”, *Atxoste*ko landa syntagma eginik; *Achtontor*, “1724, robledal en Aramayona”, *Astontor* 1709-garren urtean; *Achurdin*, “término montuoso en Gorbea, 1735, labrantío de Onraita, monte de Gomecha”, *atx + urdin* adjektiboa; *Achurdina*, “labrantío y monte de Apellániz, 1635, mojonera Sabando y San Vicente de Arana”, *-a* artikulua daramala; *Achurdinbe*, “término de Letona”, *-be* duela; *Achurdineta*, “labrantío de Onraita”, *-eta* pluralgilea duela; *Achurdinzar*, “término en la Sierra de Elguea”, *zahar* hitzak izen bereko leku konkretu berria ere badela edo izan dela adierazten du; *Achuri*, “altozano de Letona, (Peña de...) término de Ullibarri Arrazua, monte de Onraita, fuente de Espejo, cabañas en Gorbea”, *atx + zuri* adjektiboa, erdarazko *Peñalba* bezalatsu, ikus beherago Bizkaiko eta Gipuzkoa-ko zenbait toponimo izen bereko; *Achuriaga*, “término de Arlucea” *-aga* berrekailu toponymikoa duela; *Achuriaga-Arrate*, “1733, labrantío en Arlucea”, eta 1727-garrenean *Achuriaga-Arratia* erara agertzen da, *-a* artikulua hartu ta gero *-ea > -ia* bihurturik; *Achuribea*, “1774, labrantío de Berricano” *-be* eta *-a* artikulua dituela;

10. *Ascain*, “término montuoso de Izarza, labrantío de Cucujano”; *Ascaña*, “1768, labrantío de Cicujano, 1776, id. de Azaceta”; baina *gain* formatik heldu den *-n* busti-palatalik ez duela, hau da, *gan* forma monotongatuan oinarriturik, *Ascana*, “1829, peña de Marquínez, 1703, labrantío de Amézaga de Zuya”, ikus *Axcana* gorago; *Asgana*, “1750, labrantío en Betolaza”, *-g* oklusiboa txistukariaren ondorik gor bihurtu gabe; *Ascaneta*, “peñas, cueva, de Manurga”, *-eta* pluralekoa duela; *Ascan*, “1780, comunal Vitoriano-Amézaga”, *-a* artikulurik gabekoa; *Ascambe*, “1780, término de la mojonera de Los Huetos-Mártioda-Mendoza”, *-be* duela; *Ascambeoarri*, “término mojonera de Salvatierra en Alzania”, aurrekoaren forma berberetako izen-sintagma baten kokaturik; *Ascaistu*, “barranco de la Sierra de Elguea”, *gaistu* adjektiboa duela, *gáizto* bezalakoa; *Azcaiztu*, “camino en monte de Larrea”, gauza bera; *Ascacha*, “término común de Monasterioguren-Mendiola”, adjektivotzat *gatx- < gaitz-* eta *-a* artikulua dituela; *Ascachaga*, “término de Armentia”, aurreko berbera eta *-aga* berrekailu toponymikoa; *Ascorri*, “monte de Mártioda-Los Huetos, término de Baroja, 1600, labrantío de Atauri, término de Eguileta, Peñas de Peñacerrada-Ribas, 1764, monte de Marquínez”, *gorri* adjektiboa daramala, ikus *Aizcorri* beherago; *Azcorri*, “altura de los Montes de Vitoria, término de Subijana de Alava, id. de Atauri, altura de la Sierra de Toloño, peña de los Montes de Izqui, monte de Artaza de Lacoymonte”, aurrekoa bezalakoa; *Ascorriarana*, “1724, término de Marquínez-Urarte”, *aran* eta *-a* artikulua dituela forma generikotzat; *Ascorribea*, “1668, labrantío de Corres”; baina *Ascorribea* ere bai, “monte de Apodaca”; *Ascorrigana*, “término de Badaya”; *Ascorta*, “casa de Ordoñana”, *gorta* edo *korta* duela konposizioko bigarren elementutzat; *Asmendia*, “monte de Alaiza”; *Asmendi*, “1717, río de Zuazo de Gamboa”, *mendi* duela; *Azmendi*, “labrantío en Ullibarri Jauregui”; *Asnabarza*, “altura de la Sierra de Elguea”, *nabar* kolore-izena daramala adjektivotzat, eta *-iza* berrekailu kolektiboa, ikus *Aiznabarreta* beherago; *Aspillaga*, “1839, labrantío de Erife, labran-

tío de Manurga”, *-aga* berrekailu toponymikoa daramala, eta baita *-bil-*, nonbaitere *bilibil* > biribil delakoarekin zer ikusia dukeena, ikus *Aspiribil* eta *Aspiribil* gorago, eta baita *A(i)spilpe* ere, —nolanahi dela 1025-garren urterako Done Miliaga Kukulako kartularioan *Haizpilleta* agertzen da,²⁹ ikus hurrengo datorrena—; *Azpileta*, “término de Araya; *Aspularra*, “1805, labrantío en Betolaza”, itxura guztien araura *bularra* daramala, artikulua ta guzti, bigarren elementutzat, hau da, gizonaren gorputzeko atal bati dagokion izena, baina toponymian ere ager daite'eena, *bizkarra*, *lepoa*, *musua*, *aboa*, *belarra*, *surra*, *sabela*, *burua*, *zila*, *gerrikoa*, *galbarra*, *eztarria*, eta abar, formatan gertatzen den bezala; *Asqueta*, “1849, término de Llodio”, *-eta* pluralgilea daramala, *-keta* txistukariaren ondorik; *Asquibela*, “término de la mojonera de Iturrieta”, *gibel* forma zaharkitua daramala atzean, eta ez *oste*, Bizkaian ere gertatzen den antzera, ikus *Elesostea*, “no se citan particularmente por ser muy numerosos”, eta gorago *Achostea*, eta *Aizquibel* behegorago; *Astuya*, “1728, término de Ullibarri Gamboa, labrantío de Oquina”, *-dui* berrekailu kolektiboa eta *-a* artikulua daramala;

11. Badira, ordea, batzu *Ais-* edo *Aiz-* dutenak: *Aiscaña*, “1732, labrantío de Cicujano”; *Aiscor*, “labrantío de Landa”, bigarren elementutzat *gogor* adjektivo laburtua duela; *Ascor*, “término de Echagüen de Cigoitia”, aurrekoaren aldagarria; *Aispea*, “1723, labrantío de Alecha”; *Aisperde*, “1720, labrantío de Ullibarri Arana”, *berde* kolore-izena duela adjektivotzat; *Aisperdea*, “1687, labrantío de Ullibarri Arana”, horrenbaten toponimo berbera artikuluekin, eta *Aizperdea* forman ere agertzen da 1647-garren urterako; *Aizcorri*, “monte de la sierra de Elguea, monte de Eguileta”; *Aizgorri*, “1751, monte de San Vicente Arana”; *Aizcorribe* “1784, labrantío de Contrasta”; *Aizcorribea*, “1799, labrantío de Contrasta”, *-a* artikuluduna; *Aizluceadana*, “1787, monte de Contrasta”, *luzea* adjektivo artikuluduna eta *dana* joko verbal nominalizatu artikuluduna daramatzala; *Aiznabarreta*, “peña de Araya”, *nabar* kolore-izena adjektivotzat eta pluralgile den *-eta* daramatzala, ikus gorago *Asnabarza*, —uste dut *Ariznabarreta*, “labrantío de Vitoria”, formatik, (*h*)*aritz* baitu, bereizi behar dela—; *Aznabarreta*, “monte de la Sierra de Encia”; *Aizquibel*, 1548, monte de San Vicente Arana, ikus *Asquibela* gorago; *Aizulo*, “1600, monte de Atauri”, *zulo* daramala bigarren elementutzat; *Azteguibelarra*, “1607, término de Marquinez”, *belar* eta *-a* artikulua dituela bigarren elementutzat, eta *belar* hitzak ‘aurea’ erako zentzua duela,³⁰ eta, beste alde batetik, lehenengo elementuaren formazioan (*h*)*aitz* + (*h*)*egi* dukegu, *Arregi-* ren kasuan bezalatsu,³¹ (*h*)*aitz* formak (*H*)*azt-* eginik konposizioko lehenengo elementurako txistukari afrikatuaren interversioz, ikus *Haztegieta* 1025-

(29) D. Luciano Serrano, O.S.B., *Cartulario de San Millán de la Cogolla*, Madrid 1930, dok. 91.

(30) Hona hemen Luis Michelena, *Apellidos vascos*, San Sebastián 1973, n° 146, delakoan zer erraiten den *belar* hitzaz: “Como me indica Dassance, *belar*, sobre todo como último miembro, es probablemente el término que, tanto en Landucci como en Leizarraga, significa ‘frente’ (en éste *belar* ‘frente’ se distingue de *belbar* ‘hierba’): *Elissabelar*, top. *Iguzkibelar*, etc.”.

(31) *Harbegi*, 1053 urt., Elorrio-ri dagokion dokumentu zahar baten, “de *harri*, ‘piedra’, en composición *har-*, con *-h* aspirada etimológica, + *-begi*”, cfr. Alfonso Irigoyen, “Las lenguas de los vizcainos: Antroponimia y Toponimia medievales”, *En torno a la Toponimia vasca y circumpirenaica*, Bilbao 1986, § 19 eta § 44, 25 eta 50. or.

Egungo egunean Aulestin bertako euskaldunen artean *atxégi[dz]è* < *atxegia* tipoko izen aruntak korritzen du Malas-tik gora Santa Euphemia inguruetan dagoen erako hegia adierazteko. Lehenago, aipaturiko toponymoon stratifikazioa gerta zedin baino lehen, (*h*)*aztegia* forma erabiltzen zen batera dudarik gabe, hau da, ‘haitzez osaturiko hegia’. Ez bata eta ez bestea ez daude hiztegietan bildurik, ezta Orotarikoan ere.

garren urtean Araba-rako Done Miliaga Kukullako kartularioan;³² *Astegui*, “1826, monte de Argomaniz, 1826, término de Artaza de Foronda”; *Asteguia*, “1607, término de Marquinez”; *Asteguieta*, “1709, labrantío en Azcoaga, pueblo del ayuntamiento de Foronda, monte de Monasterioguren”; eta agian *Aztederra* ere bai, “barranco de Apodaca”, bigarren elementutzat *eder* adjektiboa eta *-a* artikulua dituela.

12. Badira beste alde batetik *Espitarte*, “labrantíos de Aramayona, Guereñu, Marquina y Ullibarri Arana”, eta *Espitarte*, “1687, labrantío de Ullibarri Arana”, beherago Gipuzkoa-rako emaiten den *Azpitarte*-ren erakoak; *Esquibel*, “pueblo del ayuntamiento de Vitoria, 1695, labrantío de Vitoriano”; *Esquibela*, “monte de Iturrieta, camino de Contrasta”, —gogora ekar bedi gorago aipaturiko *Asquibela* eta abar, eta Nafarroa-rako beherago emaiten den *Ayzguibela* eta *Ezquibel* bere aldagarria—; *Esquibilondo*, “término de Vitoriano”, *ondo* harturik eta *-e* vokala > *-i* zaitera etorri dela; *Esquibiloste*, “monte de Castillo”, *gibel* eta *oste* zentzu bereko hitzak agertzen direla, *gibel* arkaikoaren gainean *oste* itsatsi baitzen.

Bizkaia: *Haitz* duten toponimoak

13. Bizkaiko Fogerazioaren arauetzko datuak ikus ditzakegu hemen: *Axpee*, *Fog.* 1704, baserriak Ipazterren eta Markina-Xemein-en, *Axpee* izeneko herriaz gainera; *Axpee*, *Fog.* 1796, baserri bi, *Goicoa*³³ eta *Goxeascoa*, eta bat *Axpezarra*, eta beste bat *Palacio de Axpe*, Zeanurin; *Axpe*, *Fog.* 1704, errota Mungian, baserria Diman; *Axpe*, *Fog.* 1796, Markina-Xemein-en,³⁴ sei Ipazterren, *Arguiñena*, *Calzada*, *Echebarri*, *Erdicoa*, *Errota*, eta *Guiliz*; *Aspe*, *Fog.* 1796, lehen aipaturiko errota *-s*-rekin emanik Mungian, baserriak Garain eta Getxon; *Axcaray*, *Fog.* 1704, baserriak Bilbon; *Axcoeta*, *Fog.* 1704, baserria Ean, 1796-garrenekoan *Azcueta* izkribatzen dela; *Azcoeta*, *Fog.* 1704, baserria Gernika-Lumon,³⁵ 1796-garrenekoan *Aizcoeta* erara emaiten dela, ikus gorago *Haiuscoeta*, *Axquoeta*, eta *Ascoa* Araba-rako, eta beherago *Aizcoeta* Gipuzkoa-rako; *Azcoeta*, “lugar y mojón jurisdiccional de Bilbao, en el camino que va para Baracaldo”,³⁶ *Axpelar*, basoa Aulestin Diputazioko mendi-liburuaren araura, —eta hala dela erran dezaket neurorrek ere—, *belar* hitzak ‘aurrea’ erako zentzua duela; *Axpuru*, *Fog.* 1704, baserria Larrabetzun; *Aspurua*, *Fog.* 1796, baserria Erandion, *-a* artikulua duela; *Axmendia*, *Fog.* 1796, baserria Ibarrangeluan; *Ascunaga*, *Fog.* 1704, *Axcunaga* dela 1796-koan, baserria Diman, *-aga* berrekailu toponimikoa eta agian *goen* > *guen* daramala, *gune* ez paldin bada, **Axkuneaga* alegia, —beherago *Azcoina* emaiten da Gipuzkoa-rako, *goien* laburturikoa daramakeela—; *Ascune*, *Fog.* 1796, baserria Getxon, *gune* duela itsatsirik; eta badira *Ascunaga*, *Fog.* 1704, eta *Ascunagachu* ere, *Fog.* 1796, Foruan; *Acha*, *Fog.* 1704, baserriak Ipazterren, *goicoa* bar; *Acha*, *Fog.* 1796, baserriak Urdulizen eta Erandion; *Acha*, *Fog.* 1798, baserria *Atxondo*-n, eta *Acha Barca*, Gernika-Lumon; *Achea*, *Fog.* 1796, baserria Getxon, inesivo artiku-

(32) D. Luciano Serrano, O.S.B., *Cartulario de San Millán de la Cogolla*, Madrid 1930, dok. 91.

(33) 1704-garren urteko Fogerazioan, ordea, *Axpe Goicoa* forman agertzen da.

(34) 1704-garren urteko Fogerazioan, ordea, *Aspe* forman agertzen da.

(35) Adierazi beharrekoa da Fogerazioa egin zuten eskribaurik gehienek gaztelaniaz izkribatzerakoan *s* ta *z* nahasian emaiten dituztela eta maiz deitura edo leku-izen bera modu desberdinez azaltzen dutela.

(36) Teófilo Guiard, *Toponimia de Bilbao*, (Biblioteca Vascongada Villar), Bilbao 1966, 118. or.

ludunetik erakarria; *Acheta*, Fog. 1704, baserria Arrankudiagan, *-eta* pluralgilea duela; *Achecoa*, Fog. 1796, Gernika-Lumon, *-ko* genitiboa duela formak; *Achabal*, baserria Ipazterren, *atx + zabal*; *Achandiaga*, baserria Gautezigz-Arteagan, *andi* adjektiboa eta *-aga* berrekailu toponymikoa dituela; *Achuri*, Fog. 1704, Bilbon, *Cofradia de Achuri* Mungian, ikus Araba-ko eta Gipuzkoa-ko zenbait toponymo izen bereko; *Achuri arte*, Fog. 1796, baserria Amoroton; *Achuri Cearreta goicoa*, baserria Kortezubin; *Achurdiñeta*, basoa Arrankudiagan, Diputazioko mendi-liburuaren araura, *atx + urdin*, + *-eta* pluralgilea; *Achondo*, Fog. 1796, baserriak Berriatuan eta Sopelan, *atx + ondo*, ikus Araban izen bereko toponymoak; *Achondoa*, Fog. 1796, baserria Markina-Xemein-en, *-a* artikulua duela; *Achondope*, Diputazioko mendi-liburuan badira izen hau daramaten basoak Markina-Xemein eta Etxebarrian, toponymoak *-pe* duela erantsirik; *Achulo*, Fog. 1796, baserria Bermeon, *atx + zulo*; *Monte de Acherrea*, Diputazioko mendi-liburuan Gautezigz-Arteagarako, *atx + erre*, eta *-a* artikulua;³⁷ *Asparrru*, Diputazioko mendi-liburuan basoa Muxikan, *barru* daramala bigarren elementutzat;

14. *Asmendi*, Fog. 1798, baserria Loiun; *Ascutia*, Fog. 1704, hiru baserri Mañarian, *de abaxo*, *de medio*, eta *goxeascoa*, *guti* adjektiboa eta *-a* artikulua itsatsirik dituela, baina Diputazioko mendi-liburuan bertako baso bat *Azcutiaga* da, *-aga* berrekailu toponymikoa daramala;³⁸ *Ascutia*, Fog. 1798, baserri bi Nabarnizen, *de abajo* eta *de arriba*; *Ascorra*, baserriak Laukizen, Fog. 1704, Zaldibarren eta Erandion, Fog. 1796, bigarren elementutzat *gogor* adjektibo laburtua duela; *Ascoytia*, Fog. 1704, baserria Markina-Xemein-en, *goitia* duela, gorago *Yzcoitia* Dima-koarekin batera ikusi dugunez; *Asqueta*, Fog. 1704, baserria Foruan, ikus gorago Araba-ko toponymo berdina; *Azqueta*, Fog. 1796, baserriak Foruan eta Gernika-Lumon, azkenengo honetan bat *Echevarria* dela; *Azqueta*, Fog. 1798, baserriak Gautezigz-Arteagan eta Sukarrietan; *Azpilza*, Fog. 1796, Markina-Xemein-en, gogora ekar bedi Nafarroa-rako beherago emaiten den *Ayzpilçe / Yzpilçe / Espilçe*; *Aspiribil*, Fog. 1796, baserria Sopelan, ikus gorago Araba-ko toponymimo berdintsuak; *Asquibel* Berriatuko basoa da Diputazioko mendi-liburuaren araura, Ondarroa-rako *Azquibel* erara agertzen dena³⁹ —gogora ekar bedi gorago ikusi ditugun *Asquibela* eta *Aizquibel* Araba-koak—; liburu berean bada *Azquinarreta* basoa ere Gizaburuaga-rako, *ginarra* duela bigarrengotzat, eta *-eta* pluralgilea; *Astuy*, Fog. 1704, baserria Mungian, formazioan *-dui* berrekailu kolektiboa duela; *Astui*, Fog. 1796, baserriak Galdakaon eta Bedian;⁴⁰ *Astuyeta*, Fog. 1704, Berriatuan, *-eta* pluralgilea daramala, *Azteguia*, Fog. 1798, baserria Etxebarrian, ikus Araba-koak ere, *(H)azt-* dutela vokalaren aurrean, gero txistukaria *-s*-rekin nahasi bada ere; *Astegui*, Fog. 1798, baserriak *Atxondo*-n; *Astegui goxeascoa*, Fog. 1796, Ipazterren; *Astegua*, Fog. 1796, baserria Ean; eta agian *Aztoimeta* ere bai, Fog. 1798,

(37) Mendi ezaguna da, eta nik neurorrek *Atxerre* entzun izan dut aspaldidanik, batere artikulurik gabe.

(38) *Axcuria* Ziortza-ko gorta modura dokumentatu nuen 1398 urterako neure lan "La Colegiata de Cenarruza y sus seles", *La Sociedad Vasca Rural y Urbana en el marco de la crisis de los siglos XIV y XV*, II Simposio sobre Historia del Señorío de Vizcaya celebrado los días 23, 24 y 25 de marzo de 1973, Bilbao 1975, 90. or.

(39) Bizkaian *gibel* baserri izenetan ere agertzen da: *Uriguibel*, Fog. 1704, Zeberion, eta abar.

(40) R. Mª Azkuek *astui* 'peñascal' moduan itzultzen du gaztelaniara, eta ene ustez horretan bide zuzenetik dabil, ikus *Morfología vasca*, Bilbao 1925, § 100, 81. or., ikus baita ere ene liburu *Sobre Toponimia del País Vasco norpirenaico*, Bilbao 1990, § 13.1, 33. or.

baserria Berriatuan; *Astondoa*, *Fog.* 1704, baserria Zeanurin; *Astarloa*, baserria Markina-Xemein-en, *Fog.* 1704, *ar*lo bigarren elementutzat eta *-a* artikulua dituela.⁴¹

15. Badira baita-ere *Eizcoa*, baserria Berrizen, *Fog.* 1798, —gogora ekar bedi *Eyçcoa*, *Eizburu* eta *Eyçcuc* Nafarroa-rako emaiten direnak—; *Espilaga*, Mallabian, *Fog.* 1704; *Espilla*, baserriak Aulestin,⁴² Ermuan, Barinagan, eta Busturian —gogora ekar bedi *Aspillaga* / *Aspillaga* Gipuzkoa-Araba-koetakoak, Ataun-go *Aspildi*, “año 1404 *Aizpildi*”, “1675 *Aspildi*”, Ega ibarreko *Espildoya*, eta *Ayzpilçe* / *Yzpilce* / *Espilçe*⁴³ toponymo beraren aldagarriak Nafarroan, eta abar—; *Esquibel*, baserriak Busturian, *Fog.* 1704, *Ezquibel* ere izkribatzen dela 1796-koan, —gogora ekar bedi gorago aipaturiko *Asquibel* eta abar, eta Nafarroa-rako beheago emaiten den *Ayzguibela* eta *Ezquibel* bere aldagarria—.

Gipuzkoa: *Haitz* duten toponymoak

16. Gipuzkoa-ko Nomenklatorrari bagagozkio hona hemen zer aurkitzen dugun:⁴⁴ *Aizpuru*, auzoa Zegaman, baserriak Astigarretan, Zestoan —hemen bigarrena *Aizpuru-berri*—, Getarian, eta Zumarragan; *Aizpurua*, baserriak Azkoitian —hemen bigarrena *Aizpurucho*, hau da *Aizpuru* tipia—, Azepeitian —hemen bi, *de abajo* eta *de arriba*—, Altzon, eta errota Donostian; *Aizcoeta*, baserriak Seguran, Bidanian, eta Idiazabalen —azken honetan bi, *-arrese*a eta *-barrena*—; *Aizpea*, baserriak Altzon, Adunan —azken honetan bigarrena *de Villabona*—, Lizartzan eta Legorretan; *Aizcorbe-azpicoa*, eta *-goitikoa*, baserriak Oñatin, agian *aizkorri* (< (*h*)*aitz* + *gorri*) + *be*, baina zigurrago (*h*)*aitz* + *gogor* > *aizkor* + *-be*, zeren *Ascorra* baserri izenak ere dokumentzen baitira Bizkairako, eta *Aiscor* / *Ascor* Araba-rako; *Aizperro*, baserria Orion, *berro* duela

(41) *Astarloa* 1388 urtean Ziortza-ko gorta da, cfr. ene lan “La Colegiata de Cenarruza y sus seles”, *op. cit.*, 86-88. or., non gorten artean *Axpee* —1388 urterako— eta *Astbeguieta* ere —1398 urterako— dokumentatzen baitira. Bada *Astobiça* ere 1388-rako, Berriatuan kokaturikoa, baserria egin baitzen 1409 urtean. Orainsu bota da. Izena beheago aipatzen da.

(42) Aulesti-ko Malats-en ahoz berba egiterakoan *Ispillandi* eta *Ispillè* derizte elkarren ondoan dauden bertako baserri biri, izkribuz *Espilla* moduan agertuarren. *Ispillandi*-ren ondo-ondoan *haitz*-tontorxo bat dago, eta kamioa doan sakonxo baten ondorik *haitzezko* tontor baten San Martin-go ermita, eskilara tipi batzu daudela bertara igaiteko. *Haitz*-motari *káraxà* deitzen diote bertan. Malas-tik gora Santa Euphemia inguruetako haztegia dago. Barinaga-ko baserriari ere *ispillè* deitzen zaio, eta Mallabi-ko *Espilaga*-ri *Ispillà*.

(43) Mitxelena-k, *Apell. vasc.*, n° 229, *Espil*, *Espilla*, *Echpiltreguia* formak “(*h*)*espil* ‘prado cerca de la casa’ ‘cercado de seto’ ‘bosque’” multzoan biltzen ditu, eta “*Martino de Espilce* (Nav., 1277)” ere toki berean sartzen du. “(*H*)*esi* ‘seto, valla’” multzoan, ordea, *Espuru*, *Estarte*, *Esquibel* —azkenengo hau dudak dituela, zeren beste leku baten, n° 21, “(*h*)*aitz*, (*h*)*atx* ‘peña’” epigraphean biltzen baitu—. *Espilce*-ren kasuan badakigu *Ayzpilçe* / *Yzpilce* formen aldagarria dela, Galar Nafarroa-koan kokaturik baitzegoen izen berekoa, eta leku berean bazen *Ayzguibela* ere, egungo egunean *Ezquibel* deritzana, ikus beheago. Nolanahi dela ez dut uste erran gabe uzteko denik (*h*)*espil* *hitz* Baztan eta Ifarralderako bildurikoak, —Larramendi-ren hiztegian *espilla* ere biltzen da—, beste alderdi batzutan zentzu berdintsuko aldagarriak ere badituela, hala nola *esparru*, *eskorta*, —azkenengo hau Larramendi-k ere *escorte*a forman dakar beste batzurekin batera—, eta abar, (*h*)*esi* daramatela lehenengo elementutzat. Egungo egunean Bizkaian behintzat *espil* behi barek, zaldi barek, eta abar, kolore desberdinez duen uneari deitzen zaio, eta ez Txorierrin bakarrik, Azkue-k bere hiztegian, “pinta” zentzua emaiten diola, harako baino jasotzen ez baitu. Edozein modutan ere ikus aurreko notan Aulestiko *ispillè* formaz erraiten dena, *haitz* hitzari loturik dagoela uste izaitzea baita zentzuzkoena. Hori berori pentsatu behar da Zuberoa-ko Santa-Grazi-n *Espildoi* edo *Aspildoi* deitzen zaion leku-izen herria baino lauhun bat metro gorago *haitz* artean dagoenez, Txomin Peillen-ek diostanez. Baomendira *Atxáste* eta *Axkorriága* ere, eta baita *Azkañe* ere, *-z-* duela, eta Larrañe-n *Axkarái*, denak inolako *h*-rik gabe stratifikatuak. Gogora ekar bedi, baita-ere, Rikardo Zierbide-k *Espildoya* emaiten duela Nafarroa-ko Ega ibarrerako, ene eritziz *ezpel* hitzarekin zer ikusirik ez dukeela.

(44) *Nomenclátor de la provincia de Guipúzcoa*, después del año 1857.

ondorik; *Aizquibel*, hiru baserri Zumarragan, *Aguirrebengoa*, *Artiz* eta *Jauregui*, ikus Araba-ko *Aizquibel* eta Araba-ko eta Bizkaiko *Asquibel(a)* direlakoak; *Aizparrene*, baserria Urnietan, *barren* eta *-e* paragogikoa dituela; *Aizbelz*, baserria Zestoan; *Aitza*, baserria Zarautzen; *Aitzarte*, hiru baserri Errezilen, *-aruzcoa*, *-bedama*, eta *onuzcoa*, *arte* hartzen dutela; *Aizarte*, baserria Oiartzunen, eta auzoa Ataunen; *Aitzalde*, baserria Beizaman, *alde* hartzen duela; *Aizmurguil*, baserria Usurbilen, *murgil* duela bigarren elementutzat; *Aizpilleta*, baserria Oñatin, ikus 1025 urteari dagokiola Araba-rako bildu den *Haizpilleta*, eta baita *Azpileta* ere;

17. *Azpilleta*, baserria Bergaran; eta era berean *Aspillaga* baserria Azpeitian, eta *Aspillaga* Andoainen, ikus *Aspillaga* eta *A(i)spilpe* Araba-koan, *Astuizabal*, baserria Zestoan, *zabal* duela ondorik, eta *-dui* berrekailu kolektiboa, —Bizkairako ere ikusi ditugu *Astuy(a)* eta *Astuyeta*—, eta jakina, *Azpeitia* eta *Azkoitia* herri ezagunak, —Aretxabaletan bada *Azcoitiaga* izeneko baserria ere, *-aga* berrekailu toponymikoaz horniturik—, batzuek eta besteek *Az-* dutela, eta ez *Aiz-*; *Azpilcoeta*, baserriak Aian, Adunan eta Irunen, eta *Azpilgoeta de Mendaro*, Mutrikun, dirudienez *-ko* berrekailu hypokoristikoa dutela *-eta* pluralgileaz gainera, ikus *Haizcoeta* erakoak;⁴⁵ *Aztarain*, baserria Billabonan, *-arain* duela ondorik, agian *(b)araindi(a)* forma *-ti* itsatsirik duenaren lehenengo elementua, gaztelaniaz 'allende', *(b)onaindi(a)* 'aquende' den bezala;⁴⁶ *Azcarate*, baserriak Urnietan, bat *chiqui*, Zumaian, Zizurkilen, Antzuolan, Elgoibarren, eta Aian, bigarren elementutzat *garate* duela; *Azpitarte*, baserri bi Aian, bat *-berri*, bigarren elementutzat *bitarte* duela, eta Erreterian *Aizbitarte* formakoa dugu; *Azkune*, baserri bi Azpeitian, *de abajo* eta *de arriba*, bigarren elementutzat *gune* duela; *Azcue*, baserriak Oiartzunen, Elgoibarren eta Ibarra, lehenengo bietakoak azentua *-üren* gainean daramatela hiru syllabako direla markatzeko, eta seguru asko

(45) *Ayzpilcoeta* dokumentatzen du Mitxelena-k 1330 urterako iturririk aipatu gabe, cfr. Luis Michelena, *Apellidos vascos*, San Sebastian 1973, n° 524. Bada *Ayizpilcoeta et Vrrassum* [sic] (1366, PN-XIV, F.Pamp.Mont., 531. or.) Nafarroa-ko Baztanen, egungo egunean *Azpilcoeta*, cfr. Juan Carrasco Pérez, *La población de Navarra en el siglo XIV*, Pamplona 1973.

(46) Hiztegietan ez da biltzen **(b)arain* formatik, baina edozein modutan ere *(b)araindi(a)* delakoak *-ti* berrekailu zentzurik aldatzen ez diona du, *Urrundi* typoko toponimo arabarrek ere duten bezala, < *urrun* + *-ti*, "términos en Betoño, Urrunaga, Garayo y Azua", eta abar, *urruti*, *urrun*, eta haiek dituzten aldagarrien pareko forma dela, cfr. Gerardo López de Guereñu, *Toponimia alavesa, seguido de mortuorios o despoblados y pueblos alaveses*, Bilbao 1989.

Beste alde batetik Nafarroan bada *Azterain* ere, (1350, PN-XIV, L. mon., 391 or.), *Val de Echaury*, *Azterayn* izkribaturik 1366 urtean (F. Pamp.-Mont., 522 or.), eta *Jaun Aceari de Azterain* (1162, *El gran Pr. Nav.*, dok 28), egungo egunean *Astrain*. Beste alde batetik badugu *Paschal de Arayna* ere *-a* artikulua daramakeela **(b)arain* delakoak (1283, *El gran Pr. Nav.*, dok. 473), Santos A. García Larragueta, *El gran Priorado de Navarra de la Orden de San Juan de Jerusalem, siglos XII-XIII*, t. II, Pamplona 1957. Era berean orain Ataunen Arin moduan ezagutzen den auzoa xv mendean, "año 1488, *Arayn*" da, eta geroago, "1500, *Ariyn*", Juan de Arin Dorronsoro, "Contribución al estudio de la toponimia (Ataun)", BAP, XXV (1969), 471-516. or., 486. or.

Bide beretik hypothesis moduan, etorkizunearn egiazko informazio berria bil baledi konfirmatzeko edo infirmatzeko litzatekeena noski, bazatekeela **(b)arain-en* zentzu beretsuko **(b)arainaz* ere pentsa dezakegu, kontuan hartzen baldin badugu Nafarroan badirela *Etxarri Aranatz* eta *Aranaz* toponimoak, —bigarrena erdal graphiaz izkribaturik, egungo egunean euskaldunen artean *Aranitza* baita—, dokumentazio zaharrean bata *Echerry d'Araynaz* erara agertzen dena (1350, PN-XIV, Mon, 384. or.), eta bestea *Aranaz* (1350, 401. or., 1366, 536. orr.), eta *Araynaz* erara (1366, 570 or.), cfr. PN-XIV. Izan ere Jesús María Sasia-k Enkartzazioetarako biltzen ditu "*Aranaz*, térm. de Carranza, 1860", "*Arañaz*, térm. de Carranza, 1860", *Toponimia euskérica de Las Encartaciones de Vizcaya*, Bilbao 1966, eta aspaldidanik bertako toponymian stratifikaturik agertzen datekeen arkaismoa dukegu, Burgos-ko Mena aranean *Egaña* toponymoarekin gertatzen datekeen bezala, —ikus beherago azkenengo honezaz erraiten dena—, cfr. "Las lenguas de los vizcainos: Antroponimia y Toponimia medievales", *En torno a la Toponimia vasca y circumpirenaica*, Bilbao 1986, § 57, 60. or.

formaz *Azkune* bera da *-n-* vokal artekorik gabe, eta *Ascube-becoa* eta *-goicoa* formetan, baserriak Irunen, *-b-* bat garatu da syllabak bereizteko;⁴⁷ bada *Jazcue-azpikoa* ere Tolosan, agian *b-* aspiratu zaharrak *j-* arrastoa utzi duela, ezaguna den *Jaizkibel* mendi Hondarribi inguruan dagoenean bezala; *Azcoin-berri* eta *Azcoin-zar*, Zumaian, *goien* laburturikoa duketela; *Azqueta*, baserria Deban;

18. *Aizuriaga*, hiru Azpeitian, bi *-barrena* eta *-errota* direla, eta gainera beste bat gehiago *Aizuriagatxo* izena daramala, hau da, 'tipia';⁴⁸ baina, hala ere, *Achuri*, Bizkaian eta Araban bezala, baserriak Elgoibarren —hemen bigarrena *Achuricho*—; eta *Achuriondo* Bergaran; *Achabaleta-berri* eta *Achabaleta-zar*, baserriak Azpeitian, itxura guztien araura (*h*)aitz + *zabal*, herri bereko *Acharam-azpicoa*, *-gañecoa* izenekoetan bezalatsu, (*h*)aitz + *aran*, ikus Bizkaiko eta Araba-ko *Achabal* direlakoak, nahiz-eta, etsenplu bat emaitarren, Azpeiti-rako gorago ezarri ditugun *Aizpuru*, eta *Aizuriaga*, — azkenengo hau, herrian bertan egungo egunean palatalizatu gabe mantentzen baldin bada, *Aizuriaga* erara ahoskatzeko litzateke—, alde batetik, *Aiz-* dutela, eta bestetik *Azpillaga*, *Azkune* eta *Azpeitia*, herriaren izena bera, *Az-* dutela, eta bada *Ispillaga* ere, Zumarraga-ko baserria, *Iz-* duela. Desberdintasun hauek ezerekin zer ikusirik izaitekotan garai desberdinetan finkaturiko stratifikazioekin dute zer ikusi. Honen araura berriena *Achabaleta* litzateke, noski, Ataunen ere, dokumentazio zaharrak erakusten duenez, *Atxuri* forma berriagoa litzatekeen bezala. Beste alde batetik *Haz-* oso zaharra da, zeren 1025-garren urtean Araba-rako *Hazpurua* agertzen baita Done Miliaga Kukullako kartularioan,⁴⁹ eta gorago *Azpurua* eta *Azpurubea* ere bildu dira bertarako era berriagoko formen artean. Lehenengo elementu moduan (*h*)aitz hitzak *aizt-* agerian erakutsirik hona hemen *Aiztarri*, baserria Azpeitian, eta *Aistarri* [sic] Azkoitian, (*h*)arri dutela bigarren elementutzat; *Aizterrazu*, baserria Aian, *erratzu* duela ondorik, *erratz* + *zu* kolektiboa. Eta *azt-* erakutsirik *Aztarbe-azpicoa* eta *-garaicoa*, baserriak Azkoitian, hau da, *Aiztarri* + *-be*, herri bererako aipatu-berri dugun toponymo berdinarean gainean eraikia; *Aztegui*, baserriak Bidanian eta Be-lautzan, (*h*)egi dela ondorik doana.

19. Badira Gipuzkoan ere, beste Euskal herrietan bezala, *e-* hasierakoa dutenak: *Espilla-salechea*, baserria Amezketan, eta *Espilla* Plaentzian, gogora ekar bedi Bizkaiko *Espilaga* eta *Espilla* / *Ispilla*-ri egin zaizkien oharrak; *Ezterain*, baserria Zarautzen, gorago Billabona-rako ikusi den *Aztarain* bezala; *Ezquibeleta*, baserria Legazpian, *-eta* pluralgilea duela, —gogora ekar bedi gorago aipaturiko *Aizquibel* eta abar, eta Nafarroa-rako beherago emaiten den *Ayzquibela* eta *Ezquibel* aldagarria—; *Eizcoaga*, baserria Eibarren, *-aga* berrekailuduna, beherago Nafarroa-rako *Eyçcoa* eta *Ayzcoa* aldagarriak biltzen dira; hor sartu behar dela uste dut *Eizmendi*, baserriak Bergaran,

(47) Ikus *Echassagubecoa*, *Bela Ola Echassagubecoa*, eta *Echassague* (1284, *Roncesvalles*, dok. 291), *gube* itsatsirik daramatela, eta lehengo biak *ko* genitibozkoa ere bai, cfr. M. I. Ostolaza, *Colección Diplomática de Santa María de Roncesvalles, 1127-1300*, Pamplona 1978.

Egokia dela uste dur Mitxelena-k gai honezaz dioena bere *Fonética histórica vasca*, San Sebastián 1977, 3ⁿ edizioa, delakoan § 15.5, 11. nota, 305. or.

(48) Hala ere, Juan de Arin Dorronsoro-k, 473. or., "1404, *Ayçuria*", "1507, *Ayçuri*", xv eta xvi mendekoak aipatzen ditu egungo egunean Ataunen *Atxuri* moduan ezagutzen den toponymorako. Ikus baita ere *Lope d'Ayçuriaga* xiv mendeko Nafarroan, (1366, *F. Pamp.-Mont.*, 542. or.), *en el Burgo de Sant Cernin*.

(49) D. Luciano Serrano, O.S.B., *Cartulario de San Millán de la Cogolla*, Madrid 1930, dok. 91.

Azpeitian, Gabirian, ikus zenbait *Asmendi(a)* Bizkairako eta Araba-rako; *Eitzaga*, baserriak Getarian, *-aga* berrekailuduna; *Eizaga*, auzoa Zumarragan, baina herri berean *Aizaga-torrea* dugu, eta *Aizaga* baserria Bergaran; *Escorri*, baserria Oiartzunen, *Aizkorri* bezala; *Escorza*, eta *Escorza de Magdalena*, baserriak Irunen, *-tza* berrekailuduna, agian *eskorri* (< (*h*)aitz + *gorri*) + *tza*, baina zigurrago (*h*)aitz + *gogor* > *eskor* + *-tza*, zeren *Ascorra* baserri-izenak ere dokumentzen baitira Bizkairako, eta *Aiscor* / *Ascor* Araba-rako.

20. Ataunen hurrengokook ditugu:⁵⁰ *Aiznabardi*, “año 1707 Monte Aiznabardi”, adjektivotzat *nabar* eta berrekailutzat *-di* duela;⁵¹ *Aizbiurreta*, bigarren elementutzat *bibur* duela *-eta* pluralgileaz gainera; *Aiz zabal*, bigarrengotzat *zabal* duela, —*Achabal* direlakoak bezalakoa—, 473. or.; *Azpildi*, “año 1404 Aizpildi”, “1675 Azpildi”, berrekailutzat *-di* kolektiboa duela, eta ez *-tza* / *-tze*, eta ezta ere *-eta*, beste zenbait kasutan bezala; *Ascoa*, “año 1616 Asqua”, “1666 Ascoa”, 474. or., baina *Aiz-dun* forma ere bai, *Aizkoi*, “1619 Aizcoegui”, diminutivo den (*h*)aitzko delakoak bigarrengotzat *begi* duela, 492. or.;⁵² *Aiztondo baso*, baso-izenak *ondo* duela, 474. or.; *Aiztondo*, “año 1619 Aiztondoa”, 507. or.; *Aizparren*, bigarrengotzat *barren* duela, 495. or.; *Aiz musu*, aurpegiari dagokien *musu* duela; *Aizkibel*, “año 1831 Aizquibel”, bigarrengotzat *gibel* duela, 506 or.; *Aizkerriko*, “año 1655 Aizquerrico de Arrano atea”, “año 1684 Aizguerrico”, bigarrengotzat gerria lotzeko balio duena adierazteko erabiltzen den *gerriko* hitzaz baliaturik, gaztelaniaz ‘faja’, 507. or.; *Aizkorriondo*, 1603 “Ayzcorriondo”, adjektivotzat *gorri* duela, eta gero *ondo*, 515. or.

Nafarroa: *Haitz* duten toponimoak

21. Gai berari datxekala ikus dezagun hemen zer gertatzen den Iruñeko isuriguan Jimeno Jurio-k argitara eman dituen liburuetako bilduma toponymikoetan oinarriturik:⁵³ *Aizpea*, Zizur: 1837 urt., 214. or., Oltza: 1591 urt., 30. or., 1599 urt., 1903 urtean *Ízpea* duela, 122. or., 1815 urt., 281. or., Galar: 1666 urt., egungo egunean *Peñape*, *peña* erdaratiko hitzaren bidez geroago berreraikia, 376-7. or.; *Aizpiribilla*, Itza: 1577 urt., 114. or., ikus gorago Bizkaiko ta Araba-ko *Axpiribil* eta *Aspiribil*; *Aizpiribillaldea*, Itza: 1575 urt., 115. or.; *Ayzpilçe* / *Yzpilçe*, Galar: 1593 urt. forma bientzat, *Espilz*, 1651 urt., 224. or., *-tze* berrekailu kolektiboa daramala, ikus goian Bizkairako eman den *Azpilza*, eta 1025 urteari dagokiola Araba-rako bildu den *Haizpilleta*, eta baita *Azpileta* ere, eta abar, baina XIII mendean *Espilçe*, 1252 urt., *e-* hasierakoa duela, XIV-ean *Yzpilçe*, 1378, 1379 urt., eta abar, “despoblado”, 201. or.; *Ayzpilçe gayna* / *Yzpilçe gaña*, Galar: 1593 urt. forma bientzat, 225. or.; *Ezpilgaña*, Galar: 1837 urt., —*Aspilagagaña* bezalakoa omen da, Iruñean—, 218. or.; *Yzpilçeal-*

(50) Juan de Arin Dorronsoro, “Contribución al estudio de la toponimia (Araun)”, BAP, XXV (1969), 471-516. or.

(51) Kasurik gehienetan *-doi* > *-dai* > *-di* berrekailua sustantiboei itsastean zaie —hain zuzen ere semantikaren aldetik bizidun zentzua ez dutenei, hau da, multzoa osatzen duten zuhaitz-izen edo bestelako izenei—, baina hemen sustantiboa adjektibo ta guzti agertzen da berrekailua hartzerakoan, apur bat aurrerago datorren *Azpildi* / *Aizpildi* toponymoen ere gertatzen den bezala. Ikus baita-ere *Espildo* eta *Espildoya*. Berdintsu gertatzen da *-tza* berrekailu kolektiboarekin, zeren *Aspiribilza*, *Azpilza* eta *Ayzpilçe* ere dokumentatzen baitira.

(52) Gipuzkoa-ko Nomenklatorrean *Aizcoy* baserri-izena biltzen da Bergara-rako.

(53) José María Jimeno Jurio, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona, Cendea de Cizur*, Bilbao 1986, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona, Cendea de Galar*, Bilbao 1987, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona, Cendea de Olza*, Bilbao 1989, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona, Cendea de Iza*, Bilbao 1990.

gina, Galar: 1593 urt., 224. or., Nafarroan korritzen duen *alçina* hitza duela, < **antzina* < *aintzina* < *aitzina*, 'aurrea'; *Yzpilz unçea*, Galar: 1674 urt., *untze* < *euntze*, 'pentze', egungo egunean *Espicúnce*, 225. or.; *Ezpilaldea*, Galar: 1711 urt., 218. or.; *Yzpilz aldapa*, Galar, 1600 urt., 224. or.; *Ayz çabala*, Oltza: 1503 urt., 90. or., *Aizabala*, 1756 urt., 122. or., ikus gorago Bizkaiko eta Araba-ko *Achabal* direlakoak eta baita *Aitzabalgaña* ere, eta *Achabaleta* Gipuzkoa-koa; *Aizcainpe*, Oltza: 1642 urt., 155. or., ikus gorago Araba-rako *Ascambe*; *Ayz urdineta*, Oltza: 1687 urt., 187. or.; *Ayzguibela*, Zizur: 1603 urt., 429. or., Galar: 1754 urt., 376. or., eta azkenengokoan dagoenari egungo egunean *Ezquibel* deitzen omen zaio; *Ayzcorria*, Galar: 1581 urt., 376. or., ikus gorago *Ascorri* eta *Aizcorri*, eta abar, Araba-koak; *Ayzcorrigan*, Galar: 1666 urt., 376. or., ikus gorago *Ascorrigana* Araba-koa; *Aychuloa*, Galar: 1581 eta 1691 urt., baina 1581-koan *Ayçuloa*, egungo egunean ahoz *Achúlba*, erdaraz noski, 377. or., ikus gorago *Achulo* Bizkairako; *Ail çbulora bidea*, [Aiz çulora bidea], Galar: 1677 urt., 376. or.; *Ayzpurua*, Itza: 1629 urt., 115. or., ikus gorago *Axpuru* / *Aspuru* Bizkai eta Araba-rako, eta baita *Azpurua* ere azkenekorako, eta *Aizpuru* Gipuzkoa-rako; *Ayzburua*, Oltza: 1590 urt., 281. or.; *Aizpurueta*, Zizur: 1678 urt., 429. or.; *Aizcondoa*, Oltza: 60 or., *ondoa* duela bigarren elementutzat, gogora ekar bedi gorago aipatu diren Bizkaiko *Axcoeta*, *Aizcoeta*, *Azcoeta*, *Azcueta* aldagarriak, Araba-ko *Haizcoeta*, *Axquoeta*, eta *Ascoa*, eta *Aizcoeta* Gipuzkoa-koa; *Ayzondoa*, Galar: 1598 urt., 376. or.; *Ayz gaiña*, Itza: 1617 urt., 362. or., ikus gorago Araba-rako *Axcana*, *Ascain*, *Ascaña*, eta abar; *Ayzgaña*, Galar: 1592 urt., 327. or.; *Ayzgaña*, Oltza: 1594 urt., 122. or., 1595 urt., 125. or., id. 281. or.; *Aizgaña*, Oltza: 60. or.; *Ayzgayna*, Zizur: 1578 urt., geroago *Peña gaña*, 1837 urt., 180. or., eta baita-ere *Ascayn*, 1605 urt., 164. or.

22. Rikardo Zierbide-k *Espildoya* emaiten du Ega ibarrerako, *-doi* berrekailua duela.⁵⁴ Gogora ekar bedi Ataun-go *Azpildi*, "año 1404 *Aizpildi*", "1675 *Azpildi*", alde batetik, eta bestetik Bizkaiko ta Gipuzkoa-ko *Espilla* / *Ispilla* erako formez erraiten dena.

Nafarroa-rako badira beste batzu ere: *Domingo d'Aiztegui* (1260, *El gran Pr. Nav.*, dok. 386),⁵⁵ gogora ekar bedi Bizkaiko ta Araba-ko *Haztegui* typokoak, kasu hone-tan, gainera *Aizt-* hasiera duela; *Aztegui* (1284, *Roncesvalles*, dok. 290);⁵⁶ *en Astegua* (1283, *Cirauqui*, 171 orr.);⁵⁷ *Sancius Ayzpurucoa* (1226, *El gran Pr. Nav.*, dok. 197), nongoa den adierazirik; *Dota Lopeiz Aizburu*, baina ... *Lopeiz d'Eizburu* (XIII mendea, *El gran Pr. Nav.*, dok. 105); *Ayzburu*, "bustalizas de Luçayde" direlakoan artean dago (1284, *Roncesvalles*, dok. 290).⁵⁸

23. Nafarroa Behererako XIV mendeko Fogerazioan, hau da, "La tierra d'aquient puertos" delakorako *R. Aizcarat* dugu < *Aizkarate* dela forma gaskoindu gabekoa,

(54) Ricardo Ciérbide, "Notas de Toponimia comparada: El valle de Ega y la comarca de la Oliva", *I Onomastika jardunaldien agiriak*, *Toponimia*, (Gasteiz, 1986-ko apirila), Bilbao 1991, 119. or. Edozein modutan ere ez dirudi *Espildoya* delakoan Zierbide-k proposatzen duen *ezpel* hitza ikusi behar litzarekeenik.

(55) Santos A. García Larraqueta, *El gran Priorado de Navarra de la Orden de San Juan de Jerusalem, siglos XII- XIII*, t. II, Pamplona 1957.

(56) M. I. Ostolaza, *Colección Diplomática de Santa María de Roncesvalles, 1127-1300*, Pamplona 1978.

(57) J. M. Lacarra, "Documento de Irache (1283) referente a Cirauqui", *FLV*, (1974), 165-182. or.

(58) Mª Isabel Ostolaza, *Colección Diplomática de Santa María de Roncesvalles (1127-1300)*, Pamplona 1978. Ikus baita ere Luis Michelena, *Textos arcaicos vascos*, Madrid 1964, § 2.1.8, 37. or., eta José María Lacarra, *Vasconia medieval. Historia y filología*, San Sebastian 1957, 44. or.

(1366, PN-XIV, 681. or.).⁵⁹ Nafarroa Garairako aipa ditzagun *Ayzpe* (1366, PN-XIV, *F. Sang.*, 461. orr.), *Val d'Uncit*;⁶⁰ *Ayzpun* (1350, PN-XIV, *L. mon.*, 370. or.), *Val de Deyerri*, agian *une* datekeela azken elementua *Aizpe* baten ondorik;⁶¹ *Ayzcorbe* (1366, PN-XIV, *F. Pamp.-Mont.*, 563. or.), *Val d'Araquil*, agian *aizkorri* (< (*h*)*aitz* + *gorri*) + *be*, baina zigurrago (*h*)*aitz* + *gogor* > *aizkor* + *-be*, zeren *Ascorra* baserri-izenak ere dokumentatzen baitira Bizkairako, eta *Aiscor* / *Ascor* Araba-rako; *Azcarat* / *Ascarat* (1366, PN-XIV, *M. Mont.* / *F. Pamp.-Mont.*, 402 / 566. or.), *Val d'Araiz*, *garate* duela; *Azparren* (1366, PN-XIV, *F. Sang.*, 470), *Val d'Arcy*, *barren* duela; *Ayizpilcoeta* [sic] (1366, PN-XIV, *F. Pamp.-Mont.*, 531. or.), *Baztan*, ikus gorago Gipuzkoa-ko izen berdinekoak; *Azqueta* (1330, PN-XIV, *F. Est.*, 362. or.), *Val de Sant Esteuan*, *-keta* pluralgilea duela;⁶² *Azterain* (1350, PN-XIV, *Mon.*, 391. or.), *Val de Echaury*, ikus gorago *(*h*)*arain* formari dagokion nota; *Eyzcue* (1350, PN-XIV, *Mon.*, 390. or.), *La Cuenca de Pamplona*, —egungo egunean *Izcue* da, eta *Azkue* eta *Azkune* formekin pareka daiteke—;⁶³ *Yzco* (1366, PN-XIV, *F. Sang.*, 453. or.), *Val d'Ayuarr*, XIII mendean *Eyçcoa* eta *Ayzcoa* biltzen direla; eta bada *Espilce* ere,⁶⁴ —ikus gorago *Ayzipilçe* / *Yzpilce* / *Espilçe*—.

Haitz hitza duten toponymoez oharrak

24. Apur bat luze izan bada ere hemen *haitz* berba Euskal Herri osoan, oraingoan eta lehenagoko zabalagoan, aspaldidanik toponymo moduan hedaturik izan denak utzi dituen stratifikazio batzu bildu dira, baina, edonori berehala otuko zaienez, errealitate osoan existitu izan diren eta existitzen diren halako toponymoen datuak oro lista baten jartzea posible balitz, eta posible den neurrian, askozaz eta askozaz gehiago genituzke bildurik, eta gauza nabarmena da, gainera, hau saio bat besterik ez denez gero, argitara emanik dauden lista guztiez ere lan honetan baliatu ez gara. Eta jakina, mapa baten jarritz gero, zenbait isoglosa geographiari dagozkionak, eta ahal den neurrian, hypothesi zuzen ondo oinarritu eta ahal dela konfirmaturikoak eginik, stratifikazio historikoari dagozkionak bilduko genituzke. Mapa hauek, ordea, berezkoa denez, ez dirateke, ohizko Atlas Linguistikoetan bezala, sinkroniazko begiekin irakurtzekoak, nahi-ta-nahi-ez diakroniazko ezagupide minimo batzu ere kontuan izan beharko bailirateke, ondo ulertu nahi baldin balira.⁶⁵

(59) Juan Carrasco Pérez, *La población de Navarra en el siglo XIV*, Pamplona 1973.

(60) XII mendean Leire-ko kartularioan *Ayzpe* eta *Azpe* ditugu: *ecclesiam parrochiale de Ayzpe / uilla que dicitur Ayzpe* (1150, *Leire*, dok. 322), eta *senior Sancio Ennecons de Azpe* (1121, *Leire*, dok. 274), cfr. Angel J. Martín Duque, *Documentación medieval de Leire (siglos IX a XII)*, Pamplona 1983.

(61) Ikus *Maria Aizpungo* eta *Pero Aizpungo* XIII mendean (1282, *El gran Pr. Nav.*, dok. 462).

(62) Ikus *Ochando de Azqueta* XII mendean (1196, *El gran Pr. Nav.*, dok. 81). Leire-ko kartularioan bada XII menderako beste bat Ibargoiti ibarrean: *aliud monasterium Sancti Saluatoris de Aizketa* [sic], *quod est in Iuargoiti* (1105/1109, *Leire*, dok. 229), *Aizketa* irakurri behar dela.

(63) Ikus *Domingo Eizcue* XII mendean (1164, *Roncesvalles*, dok. 9).

(64) *Pero Marco de Eyçcoa* (1284, *El gran Pr. Nav.*, dok. 479), eta *Pero Periz d'Ayzcoa* (1293, *El gran Pr. Nav.*, dok. 533.); *Miguel d'Espilce mercadero* (1289, *El gran Pr. Nav.*, dok. 503).

(65) Ahoz herririk herri erraiten diren formak bildurik ere egin liteke nahi izanez gero, baina orduan toponymo asko desixuratuturik agertuko litzateke, eta interes mugatuagoa luke historiaren aldetik. *Arespakotxaga* > *Aspotxa*, *Beaskoa* > *Biskue*, eta abar, *Ibarrola* > *Iborla*, *Ibarla*, *Uparan* > *Upan*, ..., eta antzekoak agertuko lirateke, leku-izenak irauten baldin balu. Baina beste batzutan *Arbe* > *Arbe*, eta abar. Ikus ene lan "Problemas de nomenclatura en la elaboración de mapas topográficos en áreas vascófonas de administración romanizante hasta el presente", *En torno a la Toponimia vasca y circumpirenaica*, Bilbao 1986, 141-172. or. Fenomeno fonetikoak berak ere ohizko hizkeretan gertatzen direnak baino handiagoak dirateke sarri-askotan, toponymoak hitz libro erran-nahiaren zentzua uler dadin beharrezko ez dutenak bilakatzen baitira.

Zertan erranik ez dago, beste alde batetik, biltzen diren daturik gehienak izkribuetarik jasorik daudela, eta haietan erabiltzen den hizkuntza euskara ez denez gero, graphia bera ere erdarazko ahoskatzei dagokiela. Baina bereziki gauza historikoak direnean uste dut nolabait aski informazio dugula zenbait bereizketa egin ahal izateko, besterik ezean.

25. Gorago ikusi dugunez, *haitz* formari dagokiola, Az- dute batzu oklusibo baten aurrean, edo *Haz-*, eta ez beti *Aiz-*, edo *Haiz-*, eta jakina, Ax- / As-, batez ere Bizkaiko eta Araba-ko hainbat kasutan, eta neurri baten baita Gipuzkoa-koetan ere bai, baina, forma zahar batzu badute, ordea, vokal baten aurrean gertatuz gero, *Azt-* ere, kontextu horretan txistukariaren interversioa sortzen baitzen konposatuaren lehenengo elementua finkatzerakoan, eta txistukari afrikatuak interversiorik egiten ez baldin badu, eta egungo eguneko formazio berrietan ez du egiten, (*H*)*aitz-* zaharra, edo berriagoa den (*H*)*atx-* ditugu. *Haz-* oso zaharra da, eta *Hazt-* ere bai, edo (*H*)*aitz-*,⁶⁶ zeren 1025-garren urtean Araba-rako *Hazpurua* agertzen baita Done Mi-liaga Kukullako kartularioan,⁶⁷ *Haizcoeta* eta *Haizpilleta* formen ondoan, eta baita *Haztegieta* ere. *Iz-* ere zaharra da, ordea, gorago ikusi dugunez Bizkairako *Izpea*, 1051 urtea daramala, aipatzerakoan, eta baita *Izcarai* bera ere, eta abar. San Millan-go kartularioan, gainera, *Iobannes de Izlavarra* ere biltzen da (1022, dok. 175),⁶⁸ *labar*, 'alderdi ebakia', eta *-a* artikulua daramatzala bigarren elementutzat.

26. Ikusi dugunez, gainera, *haitz* hitzaren inguruan beste berba asko azaldu zaizkigu. Konparazio baterako *gibel* hitza euskalki guztietan agertzen da, baina Bizkaian eta Araban *oste* ere stratifikaturik aurki dezakegu, Bizkaian *ostai* / *ostei* / *osten-* (*koa*) ere bai, *ostendu* hitz arrunt partizipio dena ere berbetan erabilirik, latin berandukoa datekeela bere iturria.⁶⁹ Alabaina, hypothesis gisa baizik ez bada ere, nik neurorrek Gaskoinia eta Huesca-ko toponymian ere nolabait ikusi izan dudala uste dut, hau da, bazterreko eremuetan aspaldiko denboretarik irauniko moda bezala, formarik zaharrena ez bada ere, halakoak agertzen baitira: *Arbéost*, (HP, arr. Argelès, ct. Aucun), gorago aipaturikoa, eta Aragoiko *Araoste* (1108, *Rep. Ebro III*, dok. 297),⁷⁰ *villa Arabost* (1099, *Pedro I*, dok. 69),⁷¹ eta diphthongazio romanikoarekin *Araguaste* (1087, *Pedro I*, dok. 5), eta toponymo gehiagoz ere mintzatzen naiz.⁷² Nolanahi dela ondorio modura atera daitekeena da *gibel* zela Euskal Herri osoko forma zahar bakarra, eta gero momenturen baten latin berandukotik sarturikoa joan dela leku hartzen zeharo nagusitu ez bada ere. Egia erraiteko, gainera, berbeta arruntean *gibel* egungo egunean Ifarraldeko euskaraz besterik ez da erabiltzen, bes-

(66) Gorago Nafarroa-rako aipatu den *Aiztegui* eta Ataun-go *Aiztondo* formez gainera, bada *Alcaldia de Aiztondo* ere 1382 urterako, J. A. García de Cortazar, B. Arizaga, R. M. Martínez, M. L. Ríos, *Introducción a la Historia Medieval de Alava, Guipúzcoa y Vizcaya en sus textos*, San Sebastián 1979, dok. 35, 123. or., dokumentuak Astigarragarekin zerikusia duela. Zeanuri Bizkaikorako *Astondoa* bildu da bere lekuan.

(67) D. Luciano Serrano, O.S.B., *Cartulario de San Millán de la Cogolla*, Madrid 1930, dok. 91.

(68) Antonio Ubieto Arteta, *Cartulario de San Millán de la Cogolla (759-1076)*, Valencia 1976.

(69) Gai honi dagokiola ikus ene lan "Sobre el origen de las palabras vascas *alde*, *oste*, *garai* y *usa*", *De re philologica linguae nasconicae II*, Bilbao 1987, 156 hh.

(70) José María Lacarra, *Documentos para el estudio de la reconquista y repoblación del valle del Ebro*, III, Zaragoza 1952, *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, vol. V, delakoaren separata.

(71) Antonio Ubieto Arteta, *Colección diplomática de Pedro I de Aragón y de Navarra*, Zaragoza 1951.

(72) Alfonso Irigoien, "Cuestiones de Toponimia vasca circumpirenaica", *En torno a la Toponimia vasca y circumpirenaica*, Bilbao 1986, § 34, 202. or.

teetan *atze* atera baita garaile, eta *oste* ez da hautatzen zenbait kontextutarako baizik, erabiltzen den lekuetan. Bizkaian badira *Achirica atzeco*a typokoak ere, *Fog.* 1796, Busturian.⁷³

27. Beste hitz nabarmen bat *gain* / *gan* da. Ikusi dugunez Araban *gan* agertzen da, Mendebaldean bezalatsu, baina baita ere *gain*, Eguzkialdean bezalatsu, eta hor isoglosa moduko bat finka daiteke. Hala ere ene “Las lenguas de los vizcainos: Antroponimia y Toponimia medievales” delakoan Mena aranean erabiltzen den *Egaña* toponymoa ikertu nuen: “la cordillera de *Ulia* a *Egaña*”,⁷⁴ Sasiak, ordea, “*Igaña*, peña del Valle de Mena” emaiten duela, eta bigarren elementua *-gaña* da, nahiz-eta kokagunea zeharo mendebaldekoa izan.⁷⁵ Honek erran nahi duke *gain* forma zaharrrak hor bazterrean evoluziorik egin gabe iraun duela, lekuizena toponymia nagusiarri baitagokio. *Egaña*, bestalde, < *egi-gaiña* delakoaren haplogiaz sorturikoa da. Araban ere bada beste *Egaña* bat, “término de Monasterioguren”.⁷⁶

28. Haitzak, beste alde batetik, zenbait kolore-izen hartzen ditu: *beltza*, *zuria*, *urdina*, *nabarra*, *berdea*, *gorria*: *Aizbelz*, *Aizuriaga* / *Achuri*, *Achurdin* / *Ayz urdineta*, *Asnabarza* / *Aiznabardi* / *Aiznabarreta*, *Aizperdea*, *Ascorri* / *Aizcorri*, eta abar.

Eta *biribila* izan daiteke, edo *biribil tipia*, edo *luzea*, edo *handia*, edo *garaia*, edo *zabala*, edo *txikia* / *txipia* edota *gutia*, edo *bakotxa* —*bakarra* hitzak duen zentzu berberean—,⁷⁷ edo *bikotxa*, edo *haizkoa*, berrekailu diminutivotzat *-ko* duela, edo *zorrotza*, edo *biburra*, edo *errea*, edo *gaiztoa*, edo *gaitza*, edo *ederra*, edo *gogorra*, edo bat baino gehiago: *Azketa*, *Astuaia*, edo *tontorrezkoa*, edo *harri* erakoa, edo *mendia* bera haitzekoa izan daiteke, edo haitza bera *gaina*, edo *pea*, edo *arloa*, edo *garatea*, edo *arratea*, edo *arana*, edo *arbina* / *armina*, edo *hegia*, edo *oina*, edo *bularra*, edo *musua*, edo *gunea*, edo *obia*, edo *arrakea*, edo *murgila*, edo *gerrikoa*, edo *labarra*, edo *barrua*, edo *gorta*, edo *berroz* inguratua, edo *ginarraz* betea, edo *erratzez* betea, edo *zuloduna* izan daiteke, edo lekua bera egon daiteke haitzaren *ingiruan*, *aldean*, *ondoan*, *artean*, *aurtean*, *gibelean* edo *ostean*, *goitian*, *beitian*, *barrenean*, *bitartean*, *buruan*, *belarrean*, **(h)arainean*, edo *goinean*, —ikusi ditudanetan ez zait ez aitzinean eta ez aurrean atera, *belarrean*, egungo egunean zaharkiturik dagoena baizik—. Eta ez zait atera, gainera, *irian* forma zahar lehenago Euskal Herri osokoa zenik ere, hain zuzen ere egungo egunean *Goiri* eta horrelakoetan ugari agertzen dena, nahiz-eta berbetan aritzerakoan hitza bera galdurik dagoen lekuetan izan, *ingiruan* berriagoa baizik.⁷⁸ Ba ote da, ordea, halakorik? Ikertu ditudanetan ez dut ikusi. Baina begira-begira *Aztiria* aurkitu dut Eleizalde-ren listetan, “vega de Gabiria (Gip.)”.⁷⁹ Ba ote da bestalde haitzeko *obirik*, Errezilgo *Arrobieta* baserri-izenekoaren erara harrizkoetan

(73) Mitxelena-ren eritziz “es razonablemente seguro que *atze* no es sino *batz* ‘huella’ que, en su empleo local, adquirió no sólo un nuevo valor, sino además, una -e adventicia”, “Toponimia, léxico y gramática”, *FLV*, 9 (1971), 248.

(74) A. N. G., *El valle de Mena y sus pueblos*, Santoña 1925, 620. or.

(75) Jesús María Sasia, O.S.B., *Toponimia euskérica en Las Encartaciones de Vizcaya*, Bilbao 1966.

(76) Gerardo López de Guereñu, *Toponimia alavesa, seguido de mortuorios o despoblados y pueblos alaveses*, Bilbao 1989.

(77) Gogoan har bedi Elorrio-ko *Arespakotxaga*, < *aretx* + *bakotx* + *-aga*, ‘roble único’. Ikusten denez toponymian *bakotx* normalki agertzen da aipaturiko zentzuan. Bizkaian bada *Artebakarra* ere, ‘(el) encino único’.

(78) Ezaguna denez *in gyro* latinez erabiltzen zen forma grekozko jatorrizkotik heldu da azkenengo hau, euskaraz Araba-ko toponymian agertzen den *ingiru* baino ezagunagoa *inguru* dela.

(79) Luis de Eleizalde, “Listas alfabéticas de voces toponomásticas vascas”, *RIEV*, XIV (1923), 133. or.

gertatzen den bezalatsu? Izan ere tentaturik nagoko hor sartzera zenbait *Aztobieta* / *Astobieta* eta *Astobiza* zahar, ikus *Aztobieta* (1035, *S. Juan de la Peña*, dok. 66),⁸⁰ eta izan ere Araba-ri dagokiola *Achobiaga* ikusi dugu gorago, < *atx* + *obi* + *-aga*. Ba ote da, halaber, haitz inguruetakoa *olarik*, harri inguruetakoa bederen badukegula *Arrola* ezagunean? Horretara **Aztola* genduke,⁸¹ edo *Astola*, eta gorago ikusi dugunez bada *Ascorta* ere Araban. Baina horiei dagokiela, *Astobieta* eta *Astobiza* barne, astoetan pentsatu izan da, eta izan ere, gutienez obien kasuan badirudi bazirela paraleloki usoenak eta azkoinenak, *Usabiaga* / *Usobiaga*, eta *Azkonobieta* formen araura,⁸² eta horiei otsoena, eta abar, gaineratu beharko litzaieke, noski, cfr. en *Ochoui* (1258, *Iranzu*, dok. 47),⁸³ eta *Lupu obia*, “año 1410 *Lupu ovyá*”,⁸⁴ *Otsozulo*, *Azarizulo*, “año 1619 *Axariçulo*”, “1733 *Azarichuloeta*”, *Pistizulo*, *Putrezulo*, *Azkonarzuloeta*, “año 1746 *Azkonarzuloeta*”, Ataunen, BAP, XXV (1969), 497 or.,⁸⁵ eta Bizkairako *Luquisuloetas*, Arrankudiaga eta Berangon Diputazioko mendi-liburuaren araura, erdarazko -s pluralgilea eskribauak erantsirik. Otso-lupuen, azeri-lukien, piztien, putreen eta azkoin-azkonarren eta agian basausoen obizale eta zulozale izaitea edonork erraz ulertzen duena da, baina basastoena astoetan aditua denen batek nolako ohiturak dituzten explikatuko beharko liguke. Agian sinesgarriagoa litzateke *Astobi-* delakoa artzena izaitea, hau da, *artztobia* > **astobia*. Beude hemen gogoeta hauek argibideren baten zain. Eta abar.

Honekin erakutsi nahi dudana da geographian eta historian zehar bil litezkeen hainbat toponimo garden eta formazio bereko sailean ipiniz gero mapa baten haiezaz buruan ditugun zenbait ilungune ere maiz argitzeko bidean sar daitezkeela, panorama osoa begien aurrean erraz atxikitzeko posibilitatea emaiten baitu.

***Bizkaia* / *Bizkai* stratifikazio zaharreko toponymian**

29. *Bizkaia* edo *Bizkai* toponimo euskal jatorrizkoari dagokiola erran behar da Euskal Herri osoan agertzen dela, eta baita egungo eguneko Euskal Herritik kanpo ere, neure lan “Cuestiones de Toponimia vasca circumpirenaica” delakoan erakutsi nuenez.⁸⁶ Han kanpoko bi bederen aipatu gabe utzi nituen, hain zuzen ere Lourdes

(80) Antonio Ubieto Arteta, *Cartulario de San Juan de la Peña*, I eta II, Valencia 1962 eta 1963.

(81) Hala emaiten du Luis Eleizalde-k bere listetan, ez dakit zertan oinarriturik. Bizkaiko Fogerazioak 1704-an dakarrena behintzat *Astola* eta *Astolaga* da, Abadiñon eta *Astola* Durangon, *-aga* berrekailu toponymikoa ere hartzen duela.

(82) Luis Michelena, *Apellidos vascos*, San Sebastián 1973, nº 104. Autoreak azkenengo edizioan dio: “Para *Astobiaga*, *Astobizaga*, cf. *Usabiaga* de uso ‘paloma’, *Azkonobieta*, de azko(i)n ‘tejo’n’, etc.”.

(83) José Mª Jimeno Jurio, “El libro Rubro de Iranzu”, PV, XXXI (1970), 221-269. or.

(84) *Lupu*, ‘otsoa’, latinezko mailegu zaharra, < *lupu(m)* dela jatorrizkoa. Arratian umetan *txarri-lupue*, < *txarri-lupua*, pertsona bati zuzendurik irain moduan konnotazioz beterik erraiten entzun izan dut, eta ohituraz erraiten ez den *txarri-otsoa*-ren parekoa da formaren aldetik.

Gipuzkoan badira *Azkonobieta*, Amezketako baserria, *Azconovieta*, Urnieta-koa, *Azconoyeta* [sic], *-b-* bokal artekoa eroririk, Asteasu-koa, *Azconar-zuloeta*, Deba-koa, *Nom. Guip.*, eta beste Euskal herrietan ere ez da falta era honetako toponymorik.

(85) Juan de Arin Dorronsoro, “Contribución al estudio de la toponimia (Ataun)”, BAP, XXV (1969), 471-516. or., eta XXVI (1970), 163-204. or. Badira *Belatxinga leizea*, *Azari kobatxo*, eta *Tsapelari zulo* ere, 188. or. Ataun-go dokumentazio honetan *obi* hitza zuhaitz-izenekin ere agertzen da: *Urrizti obia*, “año 1410, *Urrrestovya*”, 498. or. Ezaguna da *Esquisabel* deituraren araura *ezki* zuhaitz-izenak *sabel* hitza zentzu beretsuan hartzen duela.

(86) Cfr. *En torno a la Toponimia vasca y circumpirenaica*, Bilbao 1986.

inguruan lakutik hurbil dagoen *Biscaye*,⁸⁷ alde batetik, eta Pabe-tik este aldera dagoen *Biscaye*, bestetik, hain zuzen ere Ousse-tik zerbaiska ifarraldera.⁸⁸ Guzti honek erran nahi du leku-izen hain hedatu honen stratifikazioa oso zaharra dela, eta, gainera, ez duela aldakuntza nabarmenik erakusten alderdi guztietako formetan, artikulua eramaitean edo ez eramaitean izan ezik. Erdaraz *Monte Igueldo* izenez ezagutzen den berbera ere, hor aurrean baitugu, *Iheldo Bizchaya* moduan agertzen da 1141-garren urteko dokumentu baten, euskaldunak erabiltzen zuten erara.⁸⁹

Ene aipaturiko lanean halakoak agertzen dira: *Biscay*, “al sureste de Bidache”, “en una altura”, § 18, 190. or.;⁹⁰ *Cr. de Biscay*, “en plena alta montaña y a cierta distancia del Gave d’Aspe hacia el Oeste”, § 19, 191. or.;⁹¹ *Biscaye*, “al oeste de Geüs d’Oloron”, § 17, 189. or.;⁹² eta agian *Biscam* ere bai, “pequeño montículo al sudeste de St-Jean-de-Marsacq”, § 15, 185. or.⁹³

30. Gipuzkoan bada *Vizcaya* baserria Asteasun, *Urretavizcaya-aruzcoa* eta *onuzcoa* Gaintzan, *Echeberri de Vizcaya*, baserria Gabirian —ikus *Etxeberri-bizkai* beherago—, *Nom. Guip.*, eta *Vizcaya* auzoa Pasaian.⁹⁴ Araban *Bizcaisolo*, “heredad de Amárita”, *Viscayun*, “monte de Villarreal”, bigarren elementu bat duela, *une* agian, *Vizcaidea* [sic], “1620, heredad en Asteguieta”, **Bizkaibidea* behar-bada, *Vizcaya*, “1876, labrantío en San Román de Salatierra”, *Top. alav.*⁹⁵ Bizkaian bertan *Vizcaygana*, Errigoitiko baserria, *Fog. 1704*, — hain zuzen ere aspaldidanik behin baino sarriago aipaturikoa: “*hermita de Santa Cruz, llamada Vizcaigana*”, Iturriza,⁹⁶ eta abar—, eta Jesús María Sasia-k “*Bizkaia*, caserío de Ranero (Carranza), 1671, *Bizcaya*” biltzen du bere *Toponimia euskérica de Las Encartaciones de Vizcaya* liburuan, Bilbao 1966.

XII mendean agertzen dira jadanik, beste alde batetik, *Baigorrvizcay* eta *Garavizcay* (1193, *Roncesvalles*, dok. 17).⁹⁷

31. Bonifacio de Echegarayren lan aipatuberrri *Bizkaia* hitzaz eginikoan, 3289 or., hurrengo hau dio:

De que *bizkai* es loma estaba convencido Arana-Goiri, —sostengatzen zituen hypothesisiak egungo egunean bazterturik badaude ere—, y precisamente por la existencia de nombres de lugar que lo prueban, si bien las circunscriben al País Vasco de Francia, donde registra los casos siguientes por él conocidos, en que juega el vocablo

(87) Ikus hurrengo mapa: “1646 est, Lourdes, serie bleue, 1:25000”, Institut Géographique National, Paris 1986.

Ezaguna denez Bizkaiko herriari dagokiola X eta XI mendeetan *Bizkaibia* dokumentatzen da, ikus ene “Las lenguas de los vizcainos: Antroponimia y Toponimia medievales”, *En torno a la Toponimia vasca y circumpirenaica*, Bilbao 1986, § 6, 12. or., § 9, 14. or., eta baita ere § 60, 61-62. or., eta liburu bereko “Cuestiones de Toponimia vasca circumpirenaica”, § 15, 185-186. or., §§ 17-19, 188-190. or., §§ 81, 238. or.

(88) Ikus hurrengo mapa: “1645 ouest, Pau est, Morlaàs, 1:25000”, Institut Géographique National, Paris 1983.

(89) José M^o Lacarra, “Tres documentos del siglo XII referentes a Guipúzcoa”, *BAP*, V (1949), 321325 or., 423 or. Ikus ene lan “Las lenguas de los vizcainos”, *op. cit.*, § 60, 62. or.

(90) Ikus hurrengo mapa: “1344 est, Peyrehorade, 1:25000”, Institut Géographique National, Paris 1981.

(91) Ikus hurrengo mapa: “1546 ouest, Oloron-Ste-Marie, 1:25000”, Institut Géographique National, Paris 1986.

(92) Ikus hurrengo mapa: “1545 ouest, Mourenx, 1:25000”, Institut Géographique National, Paris 1984.

(93) Ikus hurrengo mapa: “1343 est, St-Geours-de-Maremne, 1:25000”, Institut Géographique National, Paris 1981.

(94) Angel Maria Elortegi-k laster argitaratzeko den *Pasaiaiko Toponimia* liburuan biltzen du 1555 eta geroagoko dokumentazioa aipaturik. Ahoz [biskaià].

(95) Gerardo López de Guereñu, *Toponimia alavesa, seguido de mortuorios o despoblados y pueblos alaveses*, Bilbao 1989.

(96) Bonifacio de Echegaray, “Origen de la voz ‘Vizcaya’ y ámbito de su difusión” titulupean, *BAP*, VIII (1952), 323-343. or., 326. or., Iturriza-ren *Historia General de Vizcaya* aipatzen duela.

(97) M^o Isabel Ostolaza, *Colección Diplomática de Santa María de Roncesvalles (1127-1300)*, Pamplona 1978.

Bizkai: caseríos así llamados en Espelette, Arhansus,⁹⁸ Arraute-Charritte, Barcus y Sorholuz; el pueblo de Baja Navarra conocido con igual denominación y en cuyo ámbito jurisdiccional radican *Bizkayeta*, que es un grupo de casas, el bosque de *Bizkai* y el *Chateau de Bizkai*; *Bizkai-luze*, pico entre Ainhoa y Bidarray, y *Bizkai'ko Eybera* (Molino de Bizkai), sobre el arroyo Latsako, que de aquél desciende; *Bizkeya*, *Bizkeis*, *Bizkaiburu*, caseríos de Larribarre, Xarre y Saint-Etienne, y la cumbre de *Bizkayagaña*, en Licq.⁹⁹

Autore berak dio, 329. or.: “Campión cita una *Vizcaya*, que es la parte montuosa del valle navarro de Aibar, y otra que se llamó así durante la Edad Media en las tierras altas de Baztán”.¹⁰⁰

Dio halaber, 329. or.: “Eleizalde suma a los hechos que ya quedan anotados algunos más: *Bizkai*, *Bizkaibürü*, *Bizkaizakü*, casas de Sauguis; *Bizkaya*, término de Nardues-Aldunate, en Urraul-bajo; *Bizkai-ateka*, término de Valcarlos”.¹⁰¹ Eta era berean dio, 330. or.: El P. Juan Ruiz de Larrinaga exhuma, entre otros nombres vascos, el de *Bizcayazpia*, correspondiente a un lugar de San Román (Alava), que según un manuscrito del Archivo del Convento de Clarisas de Salvatierra, se remonta a mediados del siglo XVIII”, eta honi jarririko notan haren artikuluaeren berri emaiten du, eta gainera bere oharra egiten du: “*El idioma en Alava.—Algo más de Toponimia alabesa.—Rev. Eusk-Esn.*, t. XIX [1929], p. 171. Según pude comprobar *in situ*, en San Román se llama hoy *Biskai* a lo que antaño fué *Bizkaiazpia*, y que es un terreno enclavado entre aquella localidad y la de Urabain, bajo la loma cubierta de arbolado de la sierra de Encía”.

Dio, gainera, 330. or.: “Don Odon de Apraiz resumió estos datos y añadió los relativos a los apellidos *Biscaylus* (*Bizkailuz*) y *Vizcai* que lleva el escritor del siglo XVIII don Martín”.¹⁰² Gure aldetik erran behar dugu *Biscaylus* deitura *Bizkai-eluts* modura ulertu behar dela, hau da, ‘umbría de la loma, del monte’, *Bizkailuze* ez baldin bada, gero azkenengo vokala galdurik, toponymoa non kokaturik zegoen ez badakigu ere, eta, baldin jarraipiderik badu, ezta non dagokeen ere.

32. Eta oraindik gehiago emaiten du, 330-331. or.: “Y ni aun con estas aportaciones de datos queda completa la relación de los sitios y de las personas que ostentan en su apellido el tema *bizkai*, pues sé de más casos que he de referir, seguro de que a muchos otros no ha alcanzado mi investigación. Se llaman: *Vizcaya*, montes de Aibar, Roncal y Atondo, un barranco de Guetadar, un arroyo que es afluente del río Aragón, parajes de Garde (Roncal) y Echarri-Aranaz, todos ellos en Navarra, y un barrio de Pasajes, en Guipúzcoa, —azkenengo hau lehen aipatu da—; *Lehenbizkai*, barrio de Sara, en Labourd; *Bizkailuze*, paraje fronterizo, según se revela en el Acta de amojonamiento entre España y Francia de 28 de diciembre de 1858, en la que consta

(98) B. de Echegaray-k nota bat jartzen du dioena: “Colas (*La Tombe basque*, Bayonne 1923, p. 226) dice que no existe en Arhansus la casa de Biscay, aun cuando en su cementerio hay una estela discoidea con esta inscripción: IHS MARIA ICI A ETE ENSEVELI LE COR(P)S DE GRASITANE DE BISCAÏE”.

(99) Ikus baita-ere *Obras completas de Arana-Goiri'tarr Sabin* (*Sabino de Arana-Goiri*), Buenos Aires 1965, “Euzko”, 1809. or. Artikulua bera *Euzkadi* aldizkarian argitara zen, “año I, núm. 1, Bilbao, Marzo de 1901”.

(100) Ikus baita-ere Arturo Campión, “Defensa del nombre antiguo, castizo y legítimo de la lengua de los Bascos contra el soñado *euzkera*”, *RIEV*, I (1907), 215-241. or., 238. or.

(101) Ikus baita-ere Luis de Eleizalde, “Listas alfabéticas de voces toponomásticas vascas”, *RIEV*, XIV (1923), 444-445. or.

(102) Eta haren artikulua aipatzen du: “El idioma en Alaba. Toponimia alabesa”, *Euskal Eснаlea*, XX [1930], 16. or.

que los hitos números 55 y 56 están enclavados en los lugares llamados *Bizkailuzeko-mugarria* y *Bizkailuzeko-egia* respectivamente, conocido también este último por *Irumuga*, en la confluencia de las jurisdicciones de Sara, Baztán y Echalar; *Etxeberribizkai*, caserío de Gaviria (Guipúzcoa) —azkenengo hau lehen aipatu da—; *Odriabizkaya*, término de Azpeitia, en Guipúzcoa asimismo, que figura con ese nombre en documentos del siglo XV, y que hoy suele denominarse *Arauntz-atzie*; *Bizkai*, casas de Ordarp, Troisvilles y Tardets, en la Soule y de Viellenave, Gamarthe, Orsanco, Gabat y Çaro en la Baja Navarra, *Bisquey*, casa de Moncayolle, en la Soule; debió existir otra de este nombre en Cheraute, en la Soule también, donde hubo una familia de ese apellido, en la que abundaron los notarios y a la que acaso perteneció un Bisquey que fué Prior de Béhaune, en 1698; *Bisqueys*, casa de Nabas, del Béarn, fuera del País Vasco; *Landebizkay*, en Laruns; *Arcabisquey*, en Larrebieu; *Biskayburu*, en Viodos, y *Biskaiborde* y *Biskaizarria*¹⁰³ en Ganguis, todos en la Soule; *Biskaienia*¹⁰⁴ en Hendaya (Labourd)”.

Bizkar hitza duten toponymoak

33. *Bizkar* hitzez osaturik agertzen diren toponymoak ere ugari dira Euskal Herri osoan, baina ezagutzen ditugunak hemen ez ditugu banan-banan ezarriko, zerrenda luzeegia bailitzateke ponentzia baten sartzeko. Baina hala ere Euskal Herri-tik kanpoko zenbait aipaturiko ditugu neure lan “Cuestiones de Toponimia vasca circumpirenaica” delakoan bildurikoetarik isoglossen hedadura norainokoa den begien aurrera ekartzeko asmoz:¹⁰⁵

Biscarce, “pico de 1032 m.”, eta *Col de Biscarce*, biak “al este del *Gave d'Aspe*, bastante más hacia el sur”, -tze berrekailua duela, § 19, 191. or.;¹⁰⁶ *Casa Vizcarra*, “en Rasal”, *Tocal de Vizcarra*, “en Javierrelatre”, “ambos del p. j. de Jaca”, § 81, 238. or.;¹⁰⁷ *Biscargis* erromatarren garaikoaz § 93, 248 orrialdean diot: “*Biscargis* aparece en Ptolomeo, *Biskargi* —βισκαργίς—, II, 6, 63, y *Biscargitani civ. Rom.* en Plinio, III, 23, ciudad de los Ilercavones en la Hispania Tarraconense, perteneciente al convento de Tarraco, no estando localizada, si bien por las distancias y por cierta similitud fónica muy lejana estaría por Berrus, según Hübner.¹⁰⁸ Berrus es hoy un despoblado de Tarragona, p. j. de Gandesa. *Biscargui*, por otra parte, es el nombre de un importante monte de Vizcaya”.

Joan Corominasek aipaturikoak, § 81, 239. or.: “J. Corominas, *Est. top. catal.*, I,¹⁰⁹ “Mapa I: Noms pre-romans”, pp. 222 y 223, incluye *Biscarri*, t. Benavent, en Pallars Jussà, y *Biscarbó*, t. Castellàs, en Pallars Sobirà, que compara con *bizkargune* ‘coline, hauteur’, “Elements preromans del domini català”, p. 85”.

34. Honako hauek ez nituen, ordea, neure liburuan bildu: *Biscarette*, la Dordogne

(103) Hau da, itxura guztien araura, *Bizkai zaharrea(n)* formatik erakarraia.

(104) Hau da *Bizkai* deitzen zaion baten etxea.

(105) Cfr. *En torno a la Toponimia vasca y circumpirenaica*, Bilbao 1986.

(106) Ikus hurrengo mapa: “1546 ouest, Oloron-St-Marie, 1:25000”, Institut Géographique National, Paris 1986.

(107) Cfr. Luis Ariño Rico, *Repertorio de nombres geográficos*. Huesca, Zaragoza 1980.

(108) Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen altertumswissenschaft*, 1897: “Stadt der Ilercavonen in Hispania Tarraconensis, zum Conventus von Tarraco gehörig. Die Lage ist unbekannt; der Entfernungen wegen und nach einer ganz entfernten Klangähnlichkeit setz man es an die Stelle des heutigen Berrus”.

(109) Joan Corominas, *Estudis de toponimia catalana*, I- II, Barcelona 1965.

ibaiaren hegoaldean, Commune de Mouliets et Villemartin delakoan, eta *le Biscarlat*, Bossuet eta Goujon bitartean, bata diminutivo formakoa, eta bestea, baldin lehenengo elementuak *bizkar* euskarazkoarekin zer ikusirik badu, beste elementu bat ondorik dukeela;¹¹⁰ *Biscar*, Arbus-etik hegoaldera, Pabe-ren mendebaldean;¹¹¹ *le Biscardoun*, Arrien izeneko hiriaren mendebaldean;¹¹² *Pic Biscan*, 2064 m., *Bois de Biscan*, Gabas-tik mendebaldera, zein hemen ipintzen baitira duten itxuragatik euskarazkoarekin zer ikusirik duketen azter dadin —bertan dira gainera *Lacarra*, 1686 metroko mendia, Laruns eta Béost alde batetik eta Arbéost bestetik dauden tokitik ifarraldera, euskarazko *lakar* 'áspero, escabroso, grijo', eta *-a* artikulua dituela,¹¹³ *Lacarret* eta *Cabane de Lacarret*, Laruns-tik hegoaldera les Eaux-Chaudesen parean gutigoitibeheiti, diminutivo itxura duela aspaldidanik bederen, jatorriz *-eta* pluralgile euskarazkoaren ondorioz sorturikoa izan baitaiteke, *Pic Esquerre*, 2453 m., *Breche d'Esquerre*, azkenengo biok Gourette-ren hegoaldean este alderantz, euskarazko *ezker* eta, aurrekoan bezala, *-a* artikulua dituela, eta, ikusi-berri dugunez, baita *Béost* eta *Arbéost* hiriak ere, eta, gainera, *Laruns* berak ere forma berbereko toponymoa du Zuberoan, euskaraz *Lahiüntze* deitzen dena, J.-B. Orpustan-ek dioenez—;¹¹⁴ *Visker*, hiri luzanga bidean zehar kokaturikoa, *Biscarmiau* —beste elementu bat itsatsirik dukeela *bizkar* delakoak— eta *Bois de Visker*, Visker hiriaren ifarraldean.¹¹⁵

35. Ez dira beste alde batetik ahantzi behar, *bizkar* hitzarekin zer ikusia baitute, orain baino lehen tratatu izan diren Huesca-ko *Biscarrués*, "p. j. de Huesca, documentado por A. Ubieto desde el s. XI como *Biscarrues*, *Biscarrose*, *Biscarruesse*, *Biscarra*, *Biscarret*, etc., existiendo también *Biscarrués*, *Huega*, en Ayerbe, p. j. de Huesca",¹¹⁶ § 81, 238. or., eta ezta ere Gaskoiniako *Biscarros*, "hay dos, uno al sureste de Monein", "y otro al oeste de Cardesse",¹¹⁷ eta *Biscarrosse*, "del cantón de Parentis-en-Born, Mont-de-Marsan, Landes", § 16, 187. or.

Aiber hitza duten toponimoak: *Aierbe* eta *abar*

36. Eta *Aierbe* eta antzekoak ere oso zaharrak dirateke, zeren *Ayerbe* eta *Ayerbe de Broto* Huesca-n agertzen baitira, bata Jaca aldeko udala eta bestea Boltaña aldean, XI mendeko dokumentazioa ere badela, eta bada gainera *Los Ayerbes* ere Bierge-n, Bar-

(110) Ikus hurrengo mapa: "1636 est, Castillon-la-Bataille, St-Émilion, 1:25000", Institut Géographique National, Paris 1982.

(111) Ikus hurrengo mapa: "1545 est, Pau, 1:25000", Institut Géographique National, Paris 1984.

(112) Ikus hurrengo mapa: "1645 est, Ger, 1:25000", Institut Géographique National, Paris 1983. Tarbes-tik mendebaldera. *Arrien* Bizkaiko baserri baten izena ere bada, Errigoitin kokaturikoa, *Fog*, 1704, eta aipatu den hiri-izenaren forma berbera du.

(113) Dialektologiako kongresu honen beronen promotoreari ere *Joseba Lakarra* deritza. Ezaguna da, beste alde batetik, Nafarroa Behereko *Lacarre* hiria ere, euskaraz *Lakarra*. Ikus baita-ere Araba-rako *Lacarra*, "1591, labrantío de Larrea", *Lacarzulo*, "labrantío de Cerio", bigarren elementua *zulo* dela, cfr. Gerardo López de Guereñu, *Toponimia alavesa, seguido de mortuorios o despoblados y pueblos alaveses*, Bilbao 1989.

(114) Ikus hurrengo mapa: "1547 est, Laruns, Parc national des Pyrénées, 1:25000", Institut Géographique National, Paris 1987. Jean-Baptiste Orpustan, *Toponymie basque*, Bordeaux 1990, § 232, 177. or.

(115) Ikus hurrengo mapa: "Carte topographique, 1746 ouest, Bagnères-de-Bigorre, 1:25000", Institut Géographique National, Paris 1982.

(116) Cfr. Luis Ariño Rico, *Repertorio de nombres geográficos. Huesca*, Zaragoza 1980. Agustín Ubieto, *Toponimia aragonesa medieval*, Valencia 1972.

(117) Ikus hurrengo mapa: "1545 ouest, Murenx, 1:25000", Institut Géographique National, Paris 1984.

bastro aldean, eta baita ere *Gerbe* y *Griebal*, Ainsa-ri lotua, eta *Gerbe*, *Sierra*, Muro-n, biak Boltaña aldean, azkenengook agian apheresia jasan dutela.¹¹⁸ Gipuzkoan bertan ere bada *Ayerbe* izeneko baserria Idiazabalen, *Nom. Guip.*, eta formazioaren aldetik *ai(b)er*, 'leku aldapatsua' —egungo egunean hitza sustantivo moduan erabiltzen ez bada ere *aiber izan* verbo multzoan gordetzen da, *Apell. vascos*, n° 17—,¹¹⁹ eta posizio enklitikoan *-be*, beraz, 'leku aldapatsuko lurra'. Hitz horrekin formaturiko beste toponymo batzuren stratifikazioa ere Euskal Herri osoan zehar agertzen da. Hara nola:

a) Ezaguna da Ifarraldeko *Aiberra* herria Nafarroa Beherean, formak *-a* artikulua itsatsirik duela, *-aga* berrekailuaren laburpena ez baldin bada, eta frantsesez *Ayberre* erara legezkatua.

b) Bizkaian hurrengook ditugu: *Ayarza*, Derioko baserria, eta *Aiarza*, eta *Aiarza goitia*, Garaikoak, *Fog. 1704*, *Ayarza*, Meñaka eta Mungian baserri bana, *Fog. 1796*, Bizkaiko beste kasu batzutan bezala *-r* baten aurreko *-e* > *-a*- bilakaturik, eta *-tza* berrekailu kolektiboa itsatsirik daramatela. Bada *-di* berrekailua eta *-a* artikulua daramanik ere: *Ayardia*, Berriatu-ko baserria, *Fog. 1704*.

c) Gipuzkoan *Ayerza* eta *Ayerdi* erara agertzen dira: *Ayerza-goicoa* eta *Ayerza-becoa* Beizaman, *Ayerza Zerainen*, *Ayerdi Zarautzen*, Zaldibian eta Urnietan —azkenengo honetan bada *Yerdi* ere, apheresiduna agian—, *Ayerdi* eta *Ayerdi-borda* Oiartzunen, *Ayerdi de abajo* eta *Ayerdi de arriba* [sic] Legazpian, *Ayerdi-azpicoa*, *-gañecoa* eta *zakona* [sic], Bergaran, eta bada *Ayerola* ere [sic], *Aian*, *ola*, 'gorra', duela bigarren elementuzat, cfr. *Nom. Guip.*¹²⁰ Eta *Ayestaran* ere bada Alegrian, eta *Ayestaran-barrena*, *-erdicoa*, eta *-goena*, Zaldibian, *Aiest-* hasierako batek *aran* ondorik duela, eta bada *Ayastuy* ere, Oñatin, azkenengo honek *-dui* berrekailu kolektiboa harturik, dirudie-nez pleonastikoki,¹²¹ eta *-a*- vokalismoa duela, Bizkaiko *-r*-dunen aurrekoetan gertatzen den bezalatsu, eta badira Elgoibarren *Ayastia-chiqui* eta *Ayastiantia* ere, *-di* laburtua dutela, eta deitura moduan bada *Ayestuy* ere. Beste alde batetik *Ayesta-belza*

(118) Neure "Cuestiones de Toponimia vasca circumpirenaica", *En torno a la Toponimia vasca y circumpirenaica*, Bilbao 1986, § 38, 205-6. or., delakoan gutienez beste bat *Gerb* formakoa ere aipatzen dut Katalunia-rako J. Corominas-en bidetik.

(119) Luis Michelena, *Apellidos vascos*, San Sebastián 1973.

(120) Beste alde batetik Nomenklator berean *Ayesu-baso* baserria Zumarragan, eta *Ayesua* eta *Ayesua-errota* Villarreal-en, ditugu, agian *Aiertza* edo *Aiarza* formen erakoak diratekeenak jatorrizko zentzuz, zigur ezin egon bagaitzek ere, *ai(b)er* + *-zu* berrekailu kolektibo txistukari frikaridunaren bidez **Aiesu* moduko forma sor baitzitekeen, *Elosu* ugari < [elorri] elorr- + *-zu* erara expikatzen den bezala, gaztelaniaz 'Espinal', edota *Legasua* eta *Legasugoitia*, baserriak Zamudion, < *legar* + *-zu* erara —bertakoek *Legasu* ahoskatzen dute, cfr. Beatriz Madariaga, *Euskera*, XXXIII (1988), 250. or.—, *Legarza* bezalatsu, baserriak Ean, < *legar* + *-tza*. Juan de Arin Dorronsoro-k, ordea, ahoz *Aitsuko txarakadie* biltzen du Ataun-erako, izkribuz "año 1748 *Ayesuco characadi*" dena, eta bertakoek *-ts*-emaiten dute, eta ez *-r*- frikaria, eta hori dela-ta hura ez da *Elosu* eta *Legasu* formen aitzinean simetrikoa, cfr. "Contribución al estudio de la toponimia (Ataun)", *BAP*, XXVI (1970), 163-204. or., 190. or. Berdin gertatzen da Leire-ko dokumentazioko *ualle de Agessu* (1063, dok. 69), *in ualle de Agexsu* (1056, dok. 50), XI mendeko formekin ere, zeren egungo egunean *Ayechu* baita, eta ez **Aiesu*, cfr. Angel J. Martín Duque, *Documentación medieval de Leire (siglos IX a XII)*, Pamplona 1983. Dudak agertuarren nahiago dut hemen problema planteaturik uztea. Edozein modutan ere posible da kasuren baten *-tsu* berriagoa kutsatu izaitea *-zu* berrekailuari, *hartsu* hitzean gertatzen den bezalatsu, Azkue-ren hiztegiaren araura 'lugar pedregoso', Lapurdi-ko Ainhoa-ri dagokiola, *harrizu* forma zabalaren ondoan.

(121) Agian *Aiertza* > *Aiarza* forman, *-tza* berrekailu kolektibo zahararen azkenengo *-aa* vokalak laburturik zeudela pentsatu beharko litzateke *-dui* hartzerakoan, zeren horrela posible baitzatekeen hitz berriaren lehenengo elementuak **aiertz-* edo **aiartz-* egitea, + *-dui*, eta gero **Aiestui* / *Aiast(u)i*.

eta *Ayesta-zuri* ere baditugu,¹²² Araman. *Ayesta* forma, *mutatis mutandis*, *Sagasta*-ren paretsukoa dateke. Araban bada *Sáseta* ere, cfr. *Sagassabeta* (1025, *San Millan*, dok. 91), Mitxelena-k *sabats*, *sagats* + *-tza(a)* + *-eta* moduan expikatzeko duena, Nafarroako 1099 urteko *Sagasseta* bezala,¹²³ eta ez *sagar* hitzaren bidez, aspaldidanik erran izan denez, Mitxelena bera Gavel-en bidetik duda batzu aipaturik barne dela, *Apell. vascos*, nº 532. *Sagar* + *-tza(ba)* + *-eta* multzoaz ari dela ondorik datorren hau dio: “de *-r-tz-* en sutura de morfemas se esperaría la conservación del grupo (véase *Hascarza-ba* en la nota anterior) o, en todo caso, su interversión en *-st-*. Sólo de *r* más *z* fricativa sale *s* en la mayor parte del país”.¹²⁴ Beste alde batetik Gipuzkoan badira *Sagatzeta* eta *Sagaceta* baserriak Errezilen eta Azpeitian, itxura guztien araura jatorriz *Sagatzeta* erara ahoskatzekoak, eta biak dirateke deitura moduan *Sagaseta* forman agertzen denaren pareko, erdaraz ari ziren eskribau zaharrek *-ts-* transkribitzerakoan sorturiko arazoakatik *s*-dun bilakatu baitzen, noski. *Sagasta*, Araba-rako gorago ikusi dugun *Sáseta*-ren antzera, ez da agian *Sagatzeta* edo *Sagaseta*-ren laburpena besterik, *Sagastietta*-rena ez baldin bada.¹²⁵ Forma laburtuaren dokumentazioa: Bizkaian *Sagastaveitia*, *Fog.* 1704, eta 1796-koan *Sagastagoytia*, *Sagastasola* eta *Sagastagoia*, eta Gipuzkoan *Sagasta* baserria Elgetan, *Nom. Guip.*,¹²⁶ Ikus, ordea, beste alde batetik, honen jarraian doan Nafarroako atalean *Aiertza* / *Aiesa*-ren kasu bakana.

d) Nafarroan *Ayerça* 1350-garren urterako, (PN-XIV, *L. Mon.*, 392 or.), hamasei urte geroago *Ayessa* moduan agertzen da, (1366, PN-XIV, *F. Sang.*, 453 or.), baina hala ere XI menderako *terras et vineas in Aiessa* ([1059], *Leire*, dok. 60), eta *Blasco Blascoiz de Agessa* (1087, *Leire*, dok. 124). *Aierza* / *Aiesa* formen txandakatzeko historian zehar egiazkoa izan baldin bada eta huts baten aurrean ez baldin bagaude, horren expikazioa hurrengo honetan bilatu beharko litzateke agian: azkenengo *-tza*

(122) Mitxelena-k *Ayesta* eta *Ayestaran* deiturak *Ayerbe*, *Ayerdi*, eta abar, taldean sartzen ditu inolako expikaziorik eman gabe bere *Apellidos vascos* delakoan, 3ª edizioa, San Sebastián 1973, nº 17. *Ayerceta* deitura biltzen duenez gero *Aiertza* + *eta* ere existitu izan zela pentsa liteke. *Aiertza* + *-dui* > **Aiarzt-* + *-dui* > *Aiastui* > *Aiasti* litzateke. *Aiertza* formatik **Aierzt-* + *aran* > *Aiestaran* sortzea zeharo normala baldin bazen, **Aiestieta* > *Aiesta* haplogogiaz bihurtzea ere posible da. Izan ere Bizkaiko *Zugastietta*, egungo egunean Muxika-ri loturikoa, bertako inguruetan ahoz *Suasta* moduan emaiten da.

(123) Ikus Leire-ko kartularioan 1099 urterako: *in ulla que dicitur Sagasseta*, dok. 173.

(124) Luis Michelena, “Toponimia, léxico y gramática”, *FLV*, nº 9 (1971), 244 or., eta 248 or.

(125) Gipuzkorako bada Antzuolan *Sagasqueta-berri* eta *Sagasqueta-zar* ere, *Nom. Guip.*, pluralgiletzat *-keta* duela *-s-*-ren ondorik, *Sarasqueta* deitura ezaguna bezalakoa. Bizkairako bada *Sagasola* ere Artean, *Fog.* 1704, *Sarasola* ezaguna bezalakoa, < *sagats* + *ola*.

(126) *Sagast(u)i* eta *intxhaust(u)i* expikatzeko, zein *sagard(u)i* eta *intxaurd(u)i* erako formekin txandakatu izan diren, toponymiatik ere erraz atera daitekeenez, *sagartz*e (Nafarroa Beherea eta Zuberoan) eta *intxaurtz*e (Zuberoan) ipini izan dira oinarritzat, zuhaitzaren beraren izena horrela agertzen baita, *-tze* amaierakoa bere duela. Horretara *-doi* > *-dui* berrekailua hartzerakoan lehenengo elementuak *sargarzt-* egin zezakeen, *Sagarztzegui* “bustaliza”-izenen bezala (1284, *Roncesvalles*, dok. 291), itxura guztien araura < *sagartz*e + *egi*, eta ondorik *sagastui* *sagasti*, alde batetik, eta bestetik *intxaurzt-* eta ondorik *intxhaustui* > *intxhausti*. Azkue-ren eritziz Errokarin baizik gordetzen ez zen *atze*, ‘zuhaitza’, da bigarren elementutzat hartzen dutena, eta *urratze*, Errokariko Uztarroze-koa, hasierako vokala nasala dela, ‘urretxa, urritza, < *ur* + *haritz*’, eta *lerratze*, Errokarikoa, ‘pinua’, aipatzen ditu, eta beste leku batzutan, dioenez, *sagartz*e, ‘sagar-zuhaitza’, Nafarroa Behere eta Zuberoan, eta, *gereztze*, ‘gerezi-zuhaitza’, formatan *a-* galdurik agertzen omen da, cfr. *Morfología vasca*, Bilbao 1925, § 12.o), 11. or. Mitxelena, ordea, *-tze* berrekailuz mintzo da, cfr. *Fonética histórica vasca*, San Sebastián 1977, 3ª edizioa, § 14.4c, 285-6. or., § 4.13, 107-8. or., *ynhausti* ‘nogal’ dela, hala ere, *RS* 1596 urtekoan, nº 487. Mª Isabel Ostolaza, *Colección Diplomática de Santa María de Roncesvalles* (1127-1300), Pamplona 1978. Edozein modutan ere Bizkaiko Fogerazioan, 1704, bada *Sagarçeta* baserria Ibarregeluan, eta baita *Sagarzola* ere Gernika-Lumon. Jakina, *Sagasti* izenekorik ere ez da falta, hainbar lekuran sakabanaturik baitaude. Bada *Insaurza* ere, *Fog.* 1704, Zornotza aldean, seguru asko kolektivotzat hartzeko litzatekeena.

frikari moduan franko goiz tratatu izan zutela hitzunen batzu, ez guztiak, hau da, *-za* bailitz bezala.

e) Araban *Ayerza*, “monte de Llodio”, eta agian *Ayasa* ere hemen sartu beharko litzateke, “1833, fuente y término de San Vicente de Arana”, cfr. *Top. alav.*

Ibarra hitza duten toponymoak

37. Badira Euskal Herri osoan aldakuntza handirik gabe berdintsu azaltzen diren beste zenbait ere. Bat oso zaharra *Ibarra* da, beste elementu batzurekin baturik ere ugari agertzen dena edonon. Erromatarren denborarako artikulu ta guzti dokumentaturik dago, gainera, hain zuzen ere mendearen hasieran Cáceres-ko Plasenzuela-n agertu baitzen inskripzio bat, zeinetan letra oso argiz hurrengo hau irakurtzen baita: *D[is] M[anibus] S[acrum] / L[ucius] Iulius Lasci/vi Ibarra an[norum] / XXXIII, ...*¹²⁷

Toponymo hau hutsik ager daiteke, artikulu daramala, *Ibarra* erara, nahiz adjektivo batekin, *guren*, *luze*, *gutxi*, *zabal*, eta abar, edo konposizioko lehenengo elementu moduan, *Ibarerrota*, *Ibarretxe*, *Ibarrola*, *Ibarrangelu(a)*, *Ibarruri*, *Ibarraran*, *Ibarbia*, edo baita-ere *Ibarrondo*, *Ibarguen*, *Ibargoitia*, *Ibargoikoa*, *Ibargarai*, *Ibarbengoa*, *Ibarbekoa*, *Ibarroste*, edota bigarren elementu moduan, *Zaldibar* < *zaldu* + *ibar*, *Eibar* < (*b*)egi + *ibar*, *Elgoibar* < *elhorr[i]*- + *ibar*, lehenengo *-rr-*aren disimilazio osoa duela, eta *-h-* aspiratuaren ordez *-g-*, eta abar, eta abar. *Bolibar* typoko toponymoa mendebaldekoa da, < *molin[u]*- + *ibar*, nasalizazioaren disimilazioz eta *-n-* vokalar-tekoa eroririk, nolnahi dela goian aipaturiko *Ibarerrota* baino stratifikazio zaharragokoa, cfr. azkenengo honi dagokiola baserria Laukizen, *Fog.* 1796. Baina hemen ez gara toponymoen zerrenda zehatz eta mehatz azaltzen hasiko, zeren luzeegi joko bailuke gaia agortzen ez bagendu ere.

Eta beste

38. Hemen guztiak aipatzeko tokirik ez dugunez gero, zehaztasunetan sartu gabe bat edo beste baino ez dugu aipatuko:

a) *Etxaberi* / *Etxabarri*. R. Menéndez Pidal-ek bere eritzia azaldu zuen, mapa ta guzti, *berri* eta *barri* formez,¹²⁸ uste baitzuen hizkuntza iberikoko aldagarri bi zirela. Horien isoglosak Bizkaitik Nafarroa-ko Hegoaldera doaz gutienez, ez itsasaldetik, hegoalderagotik baizik. Baina ez zegokeen halako bereizkuntzarik protoeuskaran. Nafarroan (La Solana) *Echabarri* (1350 urtea, PN-XIV)¹²⁹ agertzen da, baina baita-ere *Echauerri* 1350 eta 1366 urtean. Gainera *etxe* / *etse*-k beste isoglosa bat egiten du, eta Eguzkialdean, Huescan ere bai, badirudi bazela **exe* ere. Agian zaharrena *etse* da, eta besteak forma hypokoristikokoak ziratekeen sortzerakoan, gero zentzu hori galdurik.

b) (*H*)*iri* / (*b*)*uri*. Horien isoglosak Bizkaitik Nafarroa-ko Hegoaldera doaz gutienez, ez itsasaldetik hegoalderagotik baizik. Nafarroan, Val de Lana-n, bada *Vrribarri Mayor* [sic] (1350 urtea, PN-XIV), baina 1366 urtean *Yriuerrri Mayor* erara agertzen da, egungo egunean *Ulibarri*, ordea, *-barri* nagusi atera dela.

(127) Mª Lourdes Albertos, “Los nombres éuskaros de las inscripciones hispano-romanas y un *Ibarra* entre los vettones”, *EAA*, V (1972), 213-8. or.

(128) Cfr. Ramón Menéndez Pidal, *Toponimia prerrománica hispana*, (reimpresión), Madrid 1968, ikus “*Javier-Chabarri*, dos dialectos ibéricos”, 233-250, eta dakarren mapa.

(129) Juan Carrasco Pérez, *La población de Navarra en el siglo XIV*, Pamplona 1973.

c) *Lo(h)iola* toponymoa hainbat lekutan agertzen da, — Ifarraldean *-h-* ta guzti dokumentaturik dago—:¹³⁰ *lobi* + *ol(h)a* > *Lobiola* > *Loiola*. Era berekoa da *Loibe*, < *lobi* + *bebe*, edo *Loidi*, < *lobi* + *-d(u)i*, eta abar; d) *Arriaga*, < *harri* + *-aga*. Huescan ere agertzen da, Jabarrella-n, “unido a Sabiñánigo, p. j. de Jaca, *Arria* en Larué, p. j. de Jaca”, cfr. ene liburu *En torno a la Top. vasca y circump.*, § 35, 203. or.;¹³¹ e) (*H*)*aran* hitza ere zabal dabil baita egungo Euskal Herria baino eremu zabalagoan ere; f) (*H*)*orbe* ere zabal dabil: ikus *Amezorbe*, basoa Zaldibarren, Bizkaiko Diputazioko mendi-liburuaren araura, < *ametz* + *orbe*, hau da, ‘ametzak dauden *orbea*’, eta abar, eta Huescan ere *Camino Orbea* agertzen da, “en Bolea, p. j. de Huesca” cfr. ene liburua, § 58, 221. or., seguru asko *orube* hitzaren zentzu berdintsua duela, —Larramendi- ren hiztegian beste berba batzuren artean *urubea* eta *orúea* ere biltzen dira ‘corral’ hitza dutela sarrera moduan—;¹³² g) *Garate* ere Euskal Herri osoan berdintsu da, zenbait *Garat* gaskoindurikoak gora behera; h) *Garai* ere Euskal Herri osoan berdintsu da, zenbait *Garaio* ere badirela, forma zaharragoa baita; *Garai*, ordea, egungo Euskal Herritik kanpo ere aurki daiteke neurri baten bederen; i) *Izar* ere denean da, eta Huescan ere *Izarbe* agertzen da, “en término de Arzánigo, p. j. de Jaca, documentado por A Ubieto desde el siglo XI como *Içarbe*, etc.”,¹³³ cfr. ene liburua, § 49, 214. or.; j) *Landa* ere zabal dabil bazterretan zehar, Gaskoinian eta Huescan *lana* tipokoa dela ugariago, bertako erromantzeetan *-nd-* > *-n-* egin izan baita, baina bestea ere txi-tean-pitean agertzen da; k) *Labar* hitzak ere utzi ditu ondorengoak egungo Euskal Herritik kanpo ere *Larraga* tipoko formetan. Eta abar, eta abar.

Zuhaitz eta landaraizenak toponymoiturri

39. Zuhaitz-izenak ere toponymo ugari sortu dute. Badira *haritzak* (*bareitz* forma zaharrak eman ditu (*h*)*aritz*, *areitz* eta *aretx* gutienez), *lizarrak* (*leizar*, *lizar*, *lexar*, eta *elexar*),¹³⁴ *saratsak*, *arteak* (*arte* eta Bizkairako *arta*, baina derivatuetan berdintsu), *pag oak* (*bagu* zaharretan maiz, *fago*, < lat. *fagu(m)*), *urkiak*, *urritzak* (*urreitz* eta *urretx*), *intxaurrak* / *iltzaurrak* / *eltzaurrak*, *el(h)orriak* (*Elosu* hortik heldu da < *elor-* + *-zu*), *ezkiak*, *azkarrak*, *altzak*, *ametzak*, *gaztaiñak*, *gorostiak*, *lertsunak*, *astigarrak*, *ezpelak*, *izeiak*, *aginak*, *kereizak*, *madariak*, *sagarrak*, *aranak*, *okaranak*, *makatzak*, *asunak*, *arantzak*, *isatsa* / edo *gisatsa*, *erratza*, *iñarra* / *giñarra*, *aiñarra*, *ereñotza* eta *erramua*, *ibia*, *otea*, *zuzuna*, *untza*, *zumela*, *txertua*, —*Chertud(u)i*, baserria Arrietan, *Fog.* 1796 / 1798, *-di* berrekailu kolektiboa duela—, eta *ezkurak*¹³⁵ eta *zuhaitzak* berak.

Ikus baita-ere beste alde batetik *ilar*, *i(t)suski* / *itxuski*, *ota*, *dipula*, *olo*, *arbi*, *albitz*,

(130) *Lobiolle lo Vieyl* eta *Lobiolle lo nau*, (1366, *labrad.*, *Ultrapuertos*, 678 or.), *Çibe-n*, gaskoinez izkribaturik.

(131) Cfr. baita-ere Luis Ariño Rico, *Repertorio de nombres geográficos*. Huesca, Zaragoza 1980.

(132) Manuel de Larramendi, *Diccionario trilingüe del castellano, basconce, y latín*, tomo bi, San Sebastián 1745. Edizio faksimilezkoa: San Sebastián 1984.

(133) Cfr. Luis Ariño Rico, *Repertorio de nombres geográficos*. Huesca, Zaragoza 1980. Agustín Ubieto, *Toponimia aragonesa medieval*, Valencia 1972.

(134) Zuhaitz mota biren izenak juxtaposizioan elkarturik ere sor zitezkeen toponymok, cfr. Ataunen *Lizarrusti*, “año 1528 *Liça burresti*”, hau da, *lizar* + *urresti*, lehenengo *-r-*ren disimilazioa duela, eta *urrusti* aldagarri vokalen asimilazioa duena nagusiturik, Bizkaiko *Urrutzu* toponymoa gertatzen den bezala, cfr. Juan de Arin, *BAP*, XXV (1969), 499. or.

(135) Durangon bada *Ezkeurdi* leku-izena, *Escurdy* erara dokumentatzen dena, *Fog.* 1796.

merellu, garagar, ira, iratze, mibura, ibi, zumetz / zumitz, mimen, mizpira,¹³⁶ *piko / iko / biku, malluki, labar, labarbera*, —*Larberadi*, basoak Etxebarrian eta Markina-Xemeinen—,¹³⁷ *astalabar, txara(ka), masusta, ardantze / ardantza, mahats, gurbitx, sasi, azki, astorki, landara, eta abar*.

40. Zuhaitzik nabarmenenak bederen berrekailu kolektibo bat baino gehiago hartzen dute: *-zu, -doi > -dui > -di, -tza / -tze*, eta baita *-eta* pluralgilea ere, *-aga* berrekailu toponymikoaz gainera, eta maiz *-ola* ere bai, 'gorra, ...', eta *-be*, 'lurra', beste elementu batzuren artean.

Horretara arteak badu: *Artazu, Artad(u)i, Artatza, Arteta*, eta *Arteaga, Artabe*. Ez dakigu *Artola* hor sartu behar den. Mitxelena-k behintzat *ardi*, konposizioko lehenengo elementu moduan *art-*, duela uste du, *Apell. vasc.*, n° 19, eta izan ere halako proposamen bati ezetza emaiteko ez dugu arrazoirik nahikoa. Beste alde batetik bada *arte* ere, cfr. *Arteetxe, Arte kale*.

Urkiak du: *Urkiizu, Urkid(u)i, Urkitza, Urkieta*,¹³⁸ eta *Urkiaga, Urkiola, *Urkiye*.¹³⁹

Gorostiak du: *Gorostizu, Gorostid(u)i, Gorostitza (Gorostitzaga* ere bai, *-aga* ere denbora berean duela), *Gorostieta, Gorostiaga, Gorost(i)ola, Gorospe > Gorosti + -be*, laburpenaren eraginez.

Elorriak du: *Elosu < *Elor- + -zu, Elord(u)i, Elortza / Elortze, Elorrieta, Elorriaga, *Elorribe*,¹⁴⁰ (*Elorgorta*, forma berriagokoa).

Eta abar, eta abar.

41. Galdera da zentzu kolektiboa dutenen artean zein diren stratifikazioaren aldetik zaharrenak, *-zu*, ala *tza / -tze*, ala *-doi > -dui > -di*, ala *-eta*, kontuan izanik denak franko goiz dokumentatzen direla, ala barrekailu bat baino gehiago erabiltzen zen momentu berean? ala bata ta bestea gertatu izan da? Egungo egunean behintzat franko zaharkiturik aurkitzen da *-zu*, eremu zabal baten bederen, ez horrenbeste agian besteak. Mapetan jarritz gero badirudi oro nahasian azalduko liratekeela, zeren bat dagoen eremu berean besteak ere agertzen baitirateke. Hala ta guztiz ere egokia litzateke frogia egitea, eta agian argitasunen bat etorriko litzateke.

Etxeizen eta abarren argigarri toponymikoak

42. Berdintsu gertatzen da etxe-izenetan toponymo berak hurrengo argigarriren bat daramanean —gorago etxe-izen ez direnetan ere ikusi dugu—: *Goitia / Beitia, Goikoa (Goikoetxea) / Bekoa, Goieaskoa (Goieaskoetxea) / Beaskoa (Beaskoetxea), Go(i)ena (Go(i)enetxea) / Barrena (Barrenetxea), Go(i)enengoa / Barrenengoa (Barrenengoetxea), Onaindia / Araindia, Aruzkoa / Onuzkoa, Garaia / Beherea, Ga(i)nekoa eta Goitikoa / Azpikoa (Azpitikoa) (Azpikoetxea), Garaikoa (Garaikoetxea) / Beherekoa, Aurrekoa (Au-*

(136) Bada *Mizpiradi* izeneko baserria Andoainean, *Nom. Guip.*, eta baita ere *Merdilladi* herri berean, baina Zaldibian *Berdelladi*. Zer da *merdilla* edo *berdella*? *Merellu*-ren antzeko zerbait? Hiztegietan ez da biltzen ez bata eta ez bestea, bai, ordea, *merellu* Azkue-renean, 'hinojo', eta bada *Merelludi* leku-izena Berriatuan, egungo egunean *Milloi* forman ezagutzen dena inguruetan. *Mizpildi* ere irakurri-berri dut Bergara-ko leku-izen bati dagokiola, eta forma bereko *Mizpildi* bada Ataunen ere, *Mizpiradi*-ren aldagarri baita, cfr. Juan de Arin Dorronsoro, *BAP*, XXV (1969), 474 or.

(137) Bizkaiko Diputaziooko mendi-liburuaren araura.

(138) *Urquieta*, Fog. 1704, baserriak Muxikan eta Foruan, Fog. 1796, Gernika-Lumon.

(139) *Urquibi*, zentzu bera duena, gorago ikusi dugunez, dokumentatzen da Bizkaian, Fog. 1704, baserria Etxebarrian.

(140) Billaron baserri bat dago *Elorribi* izenekoa. Ene aitita zen bertakoa. Guk *Elorbi* erraiten dugu.

rrekoetxea) / Ostekoa (Osteikoa, Ostaikoa, Ostenkoa, Ostaikoetxea)¹⁴¹ eta Atzekoa (Atzekoetxea), Emetikoa (Emendikoa) / Andikoa (Andikoetxea), Zabarr(a) / Berri(a) (Barria), Erdikoa, Aurtena (Aurtenetxea), Aurtenekoa, Aurtengoa, Auzokoa (Auzokoetxea), Urrutia (Urrutikoetxea, Urritikoetxea), Bengoa (Bengoetxea / Beingoetxea) (Beingoa), Goia, Ga(i)na, Bein, Beina (Beiña),¹⁴² Azpia, Aurre, Aldea, Aldekoa, Basterra (Basterretxea), Zearra, Etxenagusia, Urrengoa, Errota, Etxaun, Soloa, Zelaia, Buru, Arte, Ondo, Uriarte, Arteetxe, Saletxe, Abeletxe, Jauregi, Torre(a) (Torretxea), Etxabarria, Etxatxua, Ormaetxea, Nagusia (Etxenagusia), Andia (Etxeandia) / Txiki(a), Txikerra, eta baita -txu edo -txo berrekailu diminutivoa ere bestea baino tipiagoa dela adierazteko, eta horren ondorik Txikerrena, eta abar. Badira Urazurrutia eta Urazandi ere, bigarrenak kasuren baten Urazemendi ere izan dezakeela, uren nongo aldetik begiratzen den.¹⁴³ Batzutan dokumentazioan ikusten da Goitia bat Goikoa bihurtu dela, eta Beitia berriz Bekoa. Dokumentazioa mapetan jarriarik agian zerbait argituko litzateke khronologiari dagokion arazoa. Horretarako gai asko bildu beharko litzateke aurretik.

Bestelako toponymia deskriptivo ez dena

43. Beste problema bat planteatzen da toponymia deskriptivoaren aurrean aurkitzen ez garenean eta iturrian anthroponymia edo beste zerbait dugunean. Orduan ere ager daitezke inoiz edo behin isoglosak, izen bakarrak ez baldin badira, baina haiek ez dute nahi-ta-nahi-etz beti Euskal Herriaren barruan amaitu beharrik. Konparazio baterako, hartzen baldin badugu Baiona toponymoa eta Euskal Herri barruan dauden guztiak biltzen baldin baditugu mapan, Euskal Herriko isoglosak genituzke, baina hor ez litzateke amaituko kontua, zeren Galizian ere beste Baiona bat baitago forma bereberkoa, gehienez ere fonetikazko aldakuntza tipiren bat duela galegoz mintzatzerakoan, eta badira gehiago ere beste leku batzutan, oraintsu argitara den Ifarraldeko toponymiazko liburuan azaltzen dudanez.¹⁴⁴ Berdin gertatzen da Arbona-rekin, lehenago Narbona baitzen, eta Frantzian beste Narbona bat ezagutzen baita Mediterraneo aldean, eta Espainian Narboneta (Cuenca), diminutiboa. Edo Gernika-rekin, Bizkaiko nahiz Araba-koarekin, zeren beste Guernica bat ezagutu izan baita Frantzian, Rodano ibaiaren amaierako isla baten izenari dagokiolan.¹⁴⁵ Edo Gipuzkoa-ko Marin herri-izenarekin, zeren Galizian bederen zenbait Marin baitago, azken finean Euskal Herrikora eta hangoetara pertsona-izen berberetik heldu baita, latinez Marinus, -i, zenaren ondokotik. Edo Gamiz Bizkaiko ta Araba-koarekin, zeren Galizia-ko Lugo-n beste Gamiz bat baitago, eta denak pertsona-izen berberetik heldu baitira, cfr. *Las leng. de los vizc., op. cit.,* § 46, 52 orr., Edo Herrame lluri, eta bere aldagarriak, Errioxa eta Araban, Villarramiel dela Palentzian, edo Zeanuri Bizkaikoa, Villacián dela Burgos-en, —azkenengo biok hizkuntza desberdinetan bakoitzak bere forma generikoa ere baduela—. Eta abar, eta abar.

(141) Eta baita *Osteingoecha* ere, *Fog.* 1704, Gatican.

(142) Bada *Beinacoa* baserria Ipazterren, *Fog.* 1796, aurretik finkaturiko *Beina* formari artikulurik kendu gabe sorrurikoa, agian pertsona bati hala deitzen zitzaiolako, gaztelaniaz '(la) casa de Beina' litzateke formazio derivatuaren itzulpen jatorrizkoa.

(143) Hori gertatzen da Deban, uraz bestaldean dagoen etxeari *Urazandi* deitu izan baitzaio, baina Mutrikuarrek *Urazemendi*. Hala erran zidan Gerardo Elortza irakasle eta ene adiskide on denak.

(144) Alfonso Irigoyen, *Sobre Toponimia del País Vasco norpirenaico*, Bilbao 1990.

(145) Alfonso Irigoyen, "Las lenguas de los vizcainos: Antroponimia y Toponimia medievales", *En torno a la Toponimia vasca y circumpirenaica*, Bilbao 1986, § 32, 38. or.